

Moskva är inte Sodom!

En diskussion om nationell identitet, maskulinitet och synen på homosexualitet i dagens Ryssland

Emil Persson
Östra Ryttnästargatan 14B
21752 Malmö
emilpersson82@hotmail.com

CFE Working paper series No. 32

Emil Persson is a doctoral fellow at the Department of Political Science, Aarhus University. He graduated in Political Science and in Eastern and Central European Studies at Lund University.

CENTRE FOR EUROPEAN STUDIES AT LUND UNIVERSITY:

Box 201 Phone: +46 (0)46-222 88 19

SE-221 00 LUND Fax: +46 (0)46-222 32 11

Sweden E-mail: cfe@cfe.lu.se

CFE Working paper series is published by
Centre for European Studies at Lund University

© 2008 Emil Persson, and CFE

Editor: Bo Petersson

Layout: Niklas Bernsand

ISSN: 1403-6754

Abstract:

The essay explores the view on homosexuality in today's Russia. Attitudes towards sexual minorities cannot, it is claimed, be isolated from the national self image nor the status of the Russian man. The author argues that two post-Soviet trends – growing nationalism and a more brutal ideal of masculinity – might strengthen homophobic attitudes. Homosexuals are portrayed as a threat to the Russian nation as well as to Russian manhood. These trends both have to do with a post Soviet identity crisis and a quest for establishing borderlines between "outsiders" and "insiders".

1. Om uppsatsen

1.1. Inledning

Homoaktivisterna mötte upp utanför Kremls murar för att i en gemensam manifestation lägga blommor på den Okände soldatens grav. Valet av denna plats – ett symbolladdat minnesmärke åt de sovjetiska soldater som stupade under andra världskriget – skulle markera att striden för homosexuellas rättigheter är en del av kampen mot fascismen. Demonstranterna – som utgjordes av bara en handfull framförallt utländska gayaktivister – möttes av en polisblockad och en massiv motdemonstration bestående av hundratals, kanske tusentals, nationalister, ortodoxa fundamentalister och äldre damer. Den mycket aggressiva folkmassan skanderade slagord som: ”Moskva är inte Sodom!” och ”I fängelse med bögnarna!” (*pidorov v t’urmu*). Aktionen urartade snabbt i rena kravaller. Homosexuella, eller människor som antogs vara det, jagades runt hela centrum och flera misshandlades, rökbomber smällde av och Moskvas huvudgata Tverskaja var under eftermiddagstimmarna den 27 maj 2006 ett fullständigt kaos. Händelserna var kulmen på en hätsk debatt som pågått sedan det tio månader tidigare meddelats att Moskvas första Pridefestival skulle gå av stapeln, med bl a en marsch för homosexuellas rättigheter genom huvudstaden. Stadens borgmästare förbjöd snabbt en sådan marsch, de religiösa och nationalistiska organisationerna manade till motstånd mot den, längst gick den muslimske stormuftin som uppmanade troende att ”prygla” (*lupit’*) de homosexuella som vågade sig ut på gatorna. I duman diskuterades förslag om att förbjuda ”propaganda för homosexualitet”.

Sex mellan män var i Ryssland förbjudet fram till 1993. Lesbiska nämndes inte i lagen, men togs istället hand om av tvångspsykiatri. Tretton år efter att förbudet hävdes är många ryssars attityd till homosexualitet allt annat än avslappnad, händelserna i maj 2006 är bara ett av många exempel på detta. Vilka är orsakerna till denna homofobi? Vilken innebörd och vilka associationer har homosexualitet i dagens ryska samtal? Min åsikt är att vi, när vi diskuterar den ryska attityden till homosexualitet, måste förstå hur intimt detta problem hänger samman med två ödesfrågor i det postsovjetiska Ryssland, nämligen den nationella självbilden och den ryske mannens ställning. Åt detta ägnar jag min uppsats.

1.2. Mitt problem

Ämnet för min uppsats är alltså synen på homosexuella i dagens Ryssland. Jag vill föra en diskussion om vilka associationer homosexualitet har och vilken roll de homosexuella tilldelas när man talar om dem. Utgångspunkten för diskussionen är ett antagande som förser mig med en infallsvinkel, eller snarare två sådana. Det fungerar samtidigt som en avgränsning, eftersom det inte bara styr vad jag ska koncentrera mig på utan också vad som lämnas därhän. Antagandet lyder som följer.

Det postsovjetiska Ryssland – m a o Ryssland efter kommunismens fall 1991 – erbjöd ett sällsynt ogästvänligt klimat att ”komma ut” i. Samtidigt som manlig homosexualitet legaliserades för första gången på sextio år var tendenser under uppsegling som innebar hot mot denna nyvunna frihet. Jag tror att två trender i dagens Ryssland gör attityderna till homosexuella mer fientliga.

För det första en stärkt nationalistisk självmedvetenhet, som tar sig olika uttryck, inte minst occidentalism (väst utmålas som roten till alla Rysslands problem) men också schauvinism och xenofobi. I nationalistisk retorik blir homosexuella ofta måltavlor. Rysslands mycket speciella nationalism – för vilken förhållandet till väst är den springande punkten – utmålar ofta homosexuella som femtekolonnare, perverterade av det dekadenta väst.

För det andra en utveckling mot ett mer patriarkaliskt, traditionellt – ibland brutaliserat – mansideal, som inte tolererar alternativa manligheter och för vilket den homosexuelle mannen utgör ett hot. Detta måste ses mot bakgrund av ”den ryske mannens kris” som diskuterats flitigt under flera decennier.

Att verifiera eller falsifiera antagandet är inte uppsatsens syfte. Jag utgår helt enkelt från att dessa tendenser i någon mån finns, och mitt mål är att i texten, så gott jag kan, argumentera för att så är fallet. Nationell identitet å ena sidan och maskulinitet å andra, utgör sålunda mina två linser när jag studerar homosexuellas diskursiva plats i dagens Ryssland. Min frågeställning lyder:

*I relation till den nationella självbilden och till manlighetens status –
hur betraktas homosexualitet och homosexuella i dagens Ryssland?*

Slutligen några ord om vilka resultat min analys kan ge. Studiens omfattning och mina vetenskapsteoretiska utgångspunkter innebär att några definitiva ”sanningar” inte kommer att slås fast. Slutsatsen bör istället ses som ett förslag på hur man *kan* förstå och hur man *kan* gå tillväga för att studera synen på homosexuella i Ryssland. Jag hoppas kunna erbjuda intressant läsning och kanske fördjupade kunskaper på vägen.

En följd av mitt antagande – närmare bestämt dess fokus på maskulinitet – är att tyngdpunkten ibland hamnar på homosexuella män medan lesbiska blir mer styvmoderligt behandlade. I det andra och tredje kapitlet talar jag generellt om homosexuella medan det fjärde kapitlet enbart fokuserar på bögar.

1.3. Tillvägagångssätt och material

Studien följer ett hermeneutiskt vetenskapsideal. Målet är inte att nå den objektiva, absoluta ”sanningen” utan att skapa förståelse och insikt i problemet. Detta är viktigt att påpeka då det avgör vilken roll jag som forskare har. Jag tror inte på den fullständigt objektiva vetenskapsmannen som står fri från egna värderingar och ser världen ”som den faktiskt är”. Istället går jag in i forskningsprocessen med värderingar och förutfattade meningar som kommer att påpeka resultaten. Mitt vetenskapsideal befriar mig dock på inget vis från kravet på intersubjektivitet. Detta innebär så långt som möjligt redovisa stegen i forskningsprocessen så att läsaren kan följa och kontrollera vägen från frågeställning till slutsats (Lundquist 1993, s 52).

Kanske någon skulle invända att jag som utlänning tar mig vatten över huvudet när jag tar mig för att försöka förstå den ryska kulturen. ”Ryssland förstås inte med förnuft” är ett inte helt ovanligt svar till de västerlänningar som forskar om landet, jag fick höra frasen mer än en gång. Kan man överhuvudtaget säga någonting av värde om en främmande kultur, som inte den säger bättre som i årtal levit i kulturen och antagit dess tankesätt? Jag menar att så är fallet. Jag medger villigt att jag på sätt och vis är en novis på Ryssland, jag talar inte ryska flytande och mina kunskapsluckor är betydande. Men just som *utanförstående* – betraktande med mina egna erfarenheter och egen kulturs glasögon – ser jag något annat än den infödde ryssen gör när hon betraktar sin egen kultur. Den ryske humanisten Bachtin menade att just i *mötet* mellan kulturer sker det verkligt spännande och skapande. ”På kulturens område är utanförståendet förståelsens allra viktigaste hävstång. Det är först i en *annan* kulturs ögon som en främmande kultur kan komma djupare och fullödigare i dagen” (Bachtin 1991, s 12). På så sätt har min studie ett värde. Jag ser inte Ryssland bättre än en ryss skulle göra, men annorlunda.

Uppsatsen har till stor del formen av en litteraturstudie. Jag diskuterar min frågeställning med utgångspunkt i vetenskaplig litteratur som berör homosexualitet, nationell identitet och maskulinitet. En del av texterna har mer teoretisk och generell inriktning, andra är empiriska och analyserar specifikt ryska förhållanden. Studier som behandlar västerländska samhällen (Mosse 1997; Connell 1996) kan inte utan vidare överföras på Ryssland. Detta problem diskuterar jag när jag anser att det är relevant.

I kapitel 3, som berör homosexualitet och nationell identitet, har jag hämtat en rad exempel från tidningsartiklar, intervjuer och offentliga uttalanden. Även film och skönlitteratur får illustrera mina resonemang. Jag är nämligen övertygad om att nationellt identitetsskapande är något som sker överallt i samhället, i detta avseende finns ingen principiell skillnad mellan t ex en intervju i en tidning eller en skönlitterär deckare. Urvalet av material är på inget sätt representativt eller heltäckande, utan jag har med avsikt sökt sådant stoff som är relevant för min frågeställning. Det handlar alltså inte om någon regelrätt diskurs- eller idéanalys. Majoriteten av dessa tidningsartiklarna publicerades under vintern och våren 2006. Mycket är på ryska, och i citat är översättningarna mina egna.

Under april-maj 2006 befann jag mig i Moskva och fick tillfälle att träffa personer som på ett eller annat vis sysslar med homofrågor. Jag genomförde intervjuer med aktivister och en forskare, för att sätta mig in i homosexuellas situation och hur de betraktas i samhället. Dessutom besökte jag tre presskonferenser arrangerade av olika gayorganisationer och bevittnade händelserna under Pride den 27 maj. Man skulle kunna ifrågasätta mitt val av intervjupersoner. Med tanke på min frågeställning, varför talade jag inte med ”motståndarsidan”, d v s företrädare för kyrkan eller nationalistorganisationer? Jag medger att detta kunde ha ett värde, men valde bort detta på ett tidigt stadium. Dels finns praktiska skäl: att kontakta kyrkan eller RONS (en högerextrem och starkt homofientlig grupp) och säga ”jag skriver om homosexuella i Ryssland” skulle sannolikt få huvudskakningar till svar. Dessutom är ”motståndarnas” ståndpunkter synnerligen klara i deras programförklaringar och offentliga uttalanden, där de knappast skröder orden.

Mina intervjuer var av den kvalitativa sorten och hade alla formen av samtal som strukturerades av en frågemanual snarare än ett standardiserat formulär. Intervjupersonerna hade stor möjlighet att styra inriktningen på samtalen (jmf Holme och Solvang 1991, s 110 ff). Språken som användes var ryska och engelska. Utskrifter – ej ordagranna rapporteringar eftersom jag inte använde bandspelare – av intervjuerna finns naturligtvis. Jag vill slutligen betona att intervjuerna inte spelar en huvudroll utan fungerar som komplettering till det övriga materialet, och framförallt tjänade syftet att ge inspiration och nya uppslag, och att fördjupa mina egna insikter i ämnet.

1.4. Homosexuella, sexuella minoriteter, queera?

Jag har hittills använt termen *homosexuella* och kommer att fortsätta göra det, trots att det inte är problemfritt. För det första innebär det att bi- och transsexuella – personer vars öden i hög grad är sammanflätade med homosexuellas – glöms bort. Termen *HBT-personer*, som är den som används av bl a gayorganisationer i Sverige och internationellt (eng. *LGBT: Lesbian, Gay, Bi, Trans*) kan kännas otymplig. Termerna *sexuella minoriteter* eller *sexuella avvikare* innebär att alla icke-normativa praktiker sammanförs under ett paraply vilket också blir ett trubbigt analysredskap.

För det andra kan begreppet homosexualitet ge intrycket av att det finns en stabil kategori människor i alla tider och samhällen som av naturen har denna läggning oavsett den omgivande kulturen. I homofoba samhällen hemlighåller dessa kanske sin homosexualitet, men de finns ändå där utgörande 5-10 procent av befolkningen. Mot denna *essentialistiska* idé om en naturlig, medfödd och ursprunglig homosexualitet ställer Tiina Rosenberg den *konstruktivistiska* skolans syn på sexualitet (2002, s 24). Enligt denna ”skapades” den homosexuelle inte förrän begreppet homosexualitet uppstod, d v s omkring 1870. Samkönad sex och samkönad kärlek har förmodligen förekommit i alla kulturer genom historien, men inte förrän homosexuella pekades ut som en särskild grupp människor som genom sin läggning skiljer sig från de heterosexuella kan man börja tala om en speciell homosexuell identitet, och inte heller om homofobi. Michel Foucault är den viktigaste teoretikern i denna fåra. Skapandet av ”perversiteterna” – däribland den homosexuelle personen – är för honom en utestängningsakt som syftar till att främja ett för ”makten” önskvärt beteende, nämligen den monogama heterosexualiteten. Den onormale behövs för att det normala ska kunna upprätthållas. Den homosexuelle är, menar Foucault, en marginaliserad figur, men inte desto mindre central eftersom hon/han är en förutsättning för heterosexualiteten (se Foucault 2002, s 58 ff).

En särskild variant av konstruktivismen är *queerteorin*, som sätter heteronormativiteten i fokus. Begreppet queer ifrågasätter fasta kategorier som homo-, hetero- och bisexualitet, och kan beteckna alla icke-normativa sexuella praktiker, även mellan man och kvinna (se Rosenberg 2002). Laurie Essig som skrivit om den ryska gayrörelsen på 1990-talet, anammar denna term, hennes bok har t o m namnet *Queer in Russia*. Hon menar att denna term är särskild lämplig för att beskriva sexualitet i Ryssland, som enligt henne kännetecknas av flytande identiteter snarare än en fast uppdelning i homo-, hetero-, bi- och transsexuella (Essig 1999).

Mitt intryck är att den homosexuella identiteten finns och är stark i Ryssland 2006, åtminstone i Moskva och St Petersburg, de enda ställen där gayrörelser egentligen existerar. Som analysredskap väljer jag därför termen homosexualitet, medveten om att det har sina brister. Jag håller med om den sexuella konstruktivismens grundläggande antaganden, men anser att när kategorierna homo och hetero väl skapats så existerar de på riktigt och upplevs som verkliga. Problematiskt blir det när man sätter etiketter på människor som lever i ett sammanhang där dessa kategorier inte existerar eller existerade. Det är därför tveksamt om vi kan tala om en "homosexuell Platon" eller "homosexuella i det bortre Sibirien", i dessa fall bör vi snarare tala om samkönad kärlek, samkönad sex eller liknande (jmf Healey 2001, s 11). Jag vill också poängtera att jag på inget vis utesluter att biologiska faktorer inverkar på sexualdriftens inriktning. Gener och hormoner ligger helt enkelt utanför mitt kompetensområde. Det är möjligt – ja rentav troligt – att vissa människor av naturen dras mest till det egna könet, andra till det motsatta könet. Detta kullkastar dock på inget vis konstruktivismens antagande att *den homosexuelle som en särskild människotyp* till största delen är en social konstruktion. Som konstruktivist vill jag skärskåda hur det kulturella skapandet av den homosexuelle går till, hur hon ges vissa associationer och förses med speciella egenskaper. Studiet av gener och hormoner lämnar jag med varm hand åt läkarna.

1.5. Forskningsläge

Homosexualitet i Ryssland är ett ganska outforskat fenomen. Under sovjettiden var ämnet tabu, och även efter kommunismens fall har forskning i frågan – åtminstone sådan med samhällsvetenskaplig eller historisk inriktning – knappt förekommit i Ryssland. Undantaget har varit sexologen Igor Kon, som var den ende ledande vetenskapsmannen som under sovjeteran behandlade frågan på ett (någorlunda) fördomsfritt sätt. Hans böcker och artiklar i ämnet sexualitetens historia i Ryssland har varit till stor hjälp. Jag fick också tillfälle att i Moskva träffa Kon och diskutera vissa frågor närmare. Kon är den störste – och kanske ende – ryske auktoriteten i detta ämne också idag. Detta är förklaringen till att han dyker upp på många ställen i min uppsats. Tyvärr innebär hans dominans inom området att hans teser ibland får stå oemotsagda, och inte sällan är svåra att förhålla sig kritisk till.

Dan Healeys *Homosexual Desire in Revolutionary Russia* (2001) liksom hans senare artiklar (2002a; 2002b) erbjuder utmärkta och spännande djupdykningar i den homosexuella världen och diskursen kring homosexualitet i det sena Tsarryssland och den tidiga Sovjetunionen. Healeys texter berör inte minst sambandet mellan homosexualitet, ryskhet och maskulinitet, och har inspirerat mig i utformningen av mitt problem.

Homosexualitetens beröringspunkter med nationalism är ett tema även i Laurie Essigs *Queer in Russia* (1999), som behandlar gayrörelsen under 1990-talets första år. Hon driver som sagt tesen att "queera" i Ryssland inte identifierar sig efter samma kategorier som i väst, och att försök från västerländska aktivister och forskare att importera begreppen homo- och bisexualitet är kulturimperialism. Jag är tveksam, och

vill hävda att hennes användning av begreppet queer i så fall är lika "imperialistisk". Inte desto mindre ger Essigs bok en oerhört intressant inblick i en dramatisk tid ur en närvarande observatörs synvinkel.

Brian James Baer forskar om hur homosexualitet i Ryssland framställs i skönlitteratur och populärkultur (2002; 2005). Han påpekar hur homosexualitet ofta betraktas som något främmande och ickeryskt, och antyder också sambandet mellan homofobi och en problematisk manlighet. Jag ser fram emot hans kommande bok som har arbetsnamnet *Other Russias: Reading Homosexuality in Post-Soviet Culture*.

1.6. Upplägg

Efter detta inledande kapitel, där uppsatsens syfte och metod lagts fram, följer ett kapitel som sammanfattar rysk homohistoria. I kronologisk ordning presenterar jag kortfattat hur man i Ryssland betraktat homosexualitet och något om hur homosexuella levt och organiserat sig. Denna del av uppsatsen ska ses som en nödvändig bakgrund till diskussionen.

I kapitel 3 analyserar jag relationen mellan nationellt identitetsskapande och homosexualitet, med George Mosses och Nina Yuval-Davis teorier som bakgrund, och illustrerar resonemangen med exempel hämtade från bl a aktuell rysk debatt. Nästa kapitel diskuterar, med utgångspunkt i Connells teorier, den problematiska ryska manligheten och dess relation till homosexualitet. Kapitel 5 sammanfattar min diskussion och föreslår slutligen frågor jag finner intressanta för framtida forskning.

2. Rysk homohistoria

2.1. Samkönad kärlek i tsarens Ryssland

Två saker är intressanta med Rysslands första förbud mot sodomi (*muzjelojstvo*: ”att ligga med en man”) som infördes av Peter den store 1716. Det var en del av ett lagpaket *direkt baserat på den svenska modellen* (Kon 1998). En detalj, kan det tyckas, men den pekar på något mycket viktigt. Samkönade relationer förbjöds i Ryssland – liksom i på många andra håll i Europa – i syfte att *modernisera landet*. Förbudet, som bara gällde armén, skulle bidra till att skaffa en lika effektiv och disciplinerad krigsmakt som den tsaren sett under sina resor i Europa. 1835 vidgades förbudet till att gälla alla undersåtar, men bara män (relationer mellan kvinnor har aldrig varit formellt förbjudna i Ryssland). Det handlade om en civiliseringsprocess uppifrån, ett försök att införa västliga sexuella värderingar (Healey 2001, s 80). Att moderniteten automatiskt innebar ökad sexuell tolerans i motsats till den ”mörka medeltidens” fördömande attityder är en missuppfattning, oavsett om vi talar om Ryssland eller Sverige.

I det gamla Ryssland tycks inställningen till samkönat sex varit mindre dramatisk än i väst. Den ortodoxa kyrkan betraktade allt sex som syndigt, även inom äktenskapet. Någon skarp gräns drogs inte mellan samkönade och olikkönade relationer, som den katolska kyrkan gjorde (Ibid, s 78). Enligt Kon var sodomi vanligt i klostren – liksom armén en enkönad institution – vilket orsakade mycket huvudbry för kyrkan, däremot var man ganska tolerant när det gällde vanligt folk. Resande och diplomater under århundradena före Peter rapporterade ofta om hur utbrett fenomenet var i alla miljöer, och att attityderna var förvånande accepterande jämfört med i Västeuropa (Kon 1998).

Under 1800-talets sista århundraden började man i Ryssland tala om ”homosexuella” (*gomoseksual’nyje, gomoseksualisty*) och samtidigt uppstod manliga homosexuella subkulturer i St Petersburg och Moskva. Enligt Healey var detta direkt kopplat till industrialiseringen och urbaniseringen, som skapade trångbebodda, enkönade miljöer och drastiskt förändrade familjemönster (2001, s 29). Den homosexuella världen (*gomoseksual’nyj mirok*) hade sina egna mötesplatser (inte minst *banjan*, det traditionella badhuset), fester och sin egen semiotik. I det så strikt skiktade tsarryska samhället erbjöd denna subkultur en unik mix av åldrar, samhällsklasser och etniciteter. Tyvärr är källmaterialet magert när det gäller kvinnlig homosexualitet. Healey menar att långvariga, äktenskapsliknande förhållanden var vanliga mellan kvinnor på bordeller, och att ett embryo till lesbisk subkultur fanns bland St Petersburgs högreståndskvinnor (Ibid, s 50 ff).

Muzjelojstvo bestraffades med fängelse eller straffarbete, men staten var ganska överseende i sin implementering av lagen (Ibid, s 78). Ju högre samhällsklass ”gärningsmannen” tillhörde, desto mindre risk löpte han att straffas. Berömda homosexuella som Pjotr Tjajkovskij och storfurst Sergej Aleksandrovitj (farbror till tsar Nikolaj II) behövde inte frukta polisen trots att deras livsstil var vida känd (Kon 1998).

2.2. En sexuell revolution?

Tsarens lagar avskaffades efter ryska revolutionen, och i bolsjevikernas första lag 1922 fanns inget förbud mot sodomi. Med argumentet att all lagstiftning som grundade sig på moral och tradition tillhörde en förgångna tid, tillät bolsjevikerna även skilsmässa och abort. Healey visar dock att meningarna bland 1920-talets bolsjevikerna var delade. Vid sidan om den *libertarianska* synen på sexualitet som något staten inte skulle blanda sig i, fanns en *rationalistisk* strömning – vilken inte minst Lenin delade – som satte bygget av en ny, förnuftsmässig samhällsordning i fokus och menade att sexualiteten måste underordnas statens syften (2001, s 114; 2002a). Samsynen var dock ganska stor om att homosexuella var ett fall för läkarvetenskapen snarare än fånglägren. Under NEP-tidens ganska fria tankeklimat pågick en vetenskaplig debatt i frågan, och biologiska, sociologiska eller psykoanalytiska modeller användes för att förklara varför vissa drogs till det egna könet. Någon officiell marxistisk ståndpunkt existerade inte. Det är viktigt att påpeka att sexualiteten för socialisterna ansågs tillhöra samhällets överbyggnad, och om homosexualitet var ett problem skulle det försvinna av sig själv när kapitalismen kastades på sophögen (Healey 2001, s 127).

Legaliseringen av sodomi innebar inte automatiskt att homosexuella fick ett enklare liv. Kon påpekar att både homosexuella kvinnor och män riskerade att förföljas och även dömas för ”oanständigt uppträdande” (1998). Dessutom hade tsaren tillåtit existensen av privata sfärer, bolsjevikerna gjorde det inte. Resultatet blev att homosexuella i mindre utsträckning kunde leva ut sin sexualitet avskilt utan tvingades ut i det offentliga rummet – på gator och torg – där de fick förlita sig på dolda tecken och koder (Healey 2001, s 35).

Healey betraktar ”kulturrevolutionen” 1928-32 som en vattendelare i bolsjevikernas inställning till homosexualitet. Denna andliga rörelse, som skulle skapa en ny livsstil (*Novyj Byt*), genomgick två faser. Den första var en utopisk, experimentell period, under vilken ”det oändliga antalet mellanliggande kön” kunde hyllas som något värdefullt. Vissa menade att ”transvestiter” – en term som användes för alla sexuella avvikelser – var användbara för det socialistiska samhället, framförallt kvinnor i armén som ofta antog manliga attribut och t o m namn. Den positiva bilden begravdes när kulturrevolutionen inträdde i en fas av ”skoningslös pragmatism”. Det betonades att alla krafter nu måste bidra till byggandet av den socialistiska staten, och mångfald var inte längre något önskvärt. Homosexualitet förknippades med fega och klena ”små herrar” (*gospodtjiki*) som ryggade för kroppsarbete och föredrog dekoration och kläddesign (Ibid, kap 6).

2.3. Sexuell thermidor och tystnad

1934, i en ökad atmosfär av misstänksamhet och letande efter ”inre fiender” – en viktig beståndsdel i Stalins ideologi om ”socialism i ett land” – förbjöds manlig homosexualitet på nytt. Drivande var säkerhetstjänsten OGPU som betraktade ärendet som en fråga om statlig säkerhet. Homosexuella anfördes, tillsammans med bl a prostituerade och drogmissbrukare, till gruppen ”sociala anomalier” som hotade det samhälle man höll på att bygga. Intressant är att man hänvisade till Hitlers makttillträde

i Tyskland och gjorde en direkt koppling mellan nazism och homosexualitet. Säkerhetstjänsten fruktade att dolda nätverk av homosexuella skulle förvandlas till spionceller. När Maksim Gorkij försvarade förbudet satte han det ”rena” Ryssland i motsättning till ett överciviliserat och degenererat väst: ”Förstör de homosexuella och fascismen kommer att försvinna!” (Healey 2001, s 184 ff; 2002a; Banting *et al*, s 319 f). Som vi senare ska se var det varken första eller sista gången dessa tankegångar uppenbarade sig i den ryska diskursen kring homosexualitet.

Förbudet markerade ett definitivt slut för det experimentella och ganska pluralistiska 20-talet, som ersattes av en neotraditionalistisk ideologi som betonade könsens naturliga olikhet och en återgång till gamla könsroller. Kon talar om en ”sexuell thermidor”¹, (1998). Homosexualitet blev ett absolut tabu när kärnfamiljen hyllades som det socialistiska samhällets grundläggande enhet. Bakom denna omsvängning fanns säkerligen demografiska skäl: armén och industrin skulle byggas upp och då behövde födelsetalen öka. Gal och Kligman berättar om ”hjälmödrar” med många barn som belönades som byggarbetare som överträffat planmålen (2000, s 48). Den obligatoriska heterosexualiteten upprätthölls av de sovjetiska domstolarna. Healey granskar ett antal intressanta rättsfall, där män anklagades för sodomi medan lesbiska kvinnor åtalades för andra brott; kvinnlig homosexualitet var ju inte förbjuden, men långt ifrån accepterad (2001, kap 8).

Chrusjtjovs avstalinisering innebar inte att förbudet hävdes. Enligt Healey ökade istället förföljelsen av homosexuella och under 1960-70-talen dömdes allt fler enligt den ökända artikel 121, som förbjöd *muzjelojstvo*. De som hade minnen från Gulag, där homosexuella övergrepp tycks tillhört vardagen, förknippade ämnet med skam, avsky och förnekelse (Ibid, s 238 f). Om homosexuellas liv mellan Stalin och perestrojkan är väldigt lite känt. Frågan blev, menar Kon, Sovjetunionens ”ultimata tabu” (1998). Tusentals män fängslades, medan kvinnor istället blev fall för psykiatri och behandlades med droger, avvänjningsterapi eller elchocker. Det tycks ha varit vanligt att kvinnor som drogs till kvinnor fick diagnosen transsexuell och ”botades” med könsbytesoperation (Essig 1999, s 28 ff). De enda ”frizoner” som fanns, där homosexuella kunde leva någorlunda öppet, var showbiz och spionkåren (Banting *et al* 1998, s 345).

2.4. Homosexualitetens återkomst

Inte förrän på 1980-talet kom homosexualitet åter upp i ljuset och började diskuteras. Anledningen var den eskalerande aidsepidemin, vilket knappast var den bästa förutsättningen för en öppen och fördomsfri debatt. Homosexuella utmålades åter som ett hot mot nationen, denna gång inte som potentiella nazispioner utan som smittspridare (tillsammans med drogmissbrukare och prostituerade, ofta gjordes ingen skillnad mellan grupperna). Nyheten om aids spridning i väst mottogs som en

¹ Thermidor var den månad 1794 då Robespierre avrättades i Frankrike. När man talar om revolutioner betecknar ordet en tidpunkt då den politiska pendeln svänger tillbaka till ett närmast förrevolutionärt tillstånd.

bekräftelse på den sovjetiska modellens överlägsenhet. En officiell talesman menade att i Sovjetunionen existerar inte de faktorer som främjar smittans spridning: homosexualitet betraktas som en allvarlig perversion, drogpolicyn är hård och kontakten med utlänningar är begränsad (Banting *et al* 1998, s 346).

Aids innebar att homosexuella belastades med ännu ett stigma, men samtidigt synliggjordes denna grupp för första gången. Det friare debattklimatet under glasnost spelade en avgörande roll. Genom nyhetsartiklar, insändare i tidningar och diskussioner på radio och TV blev den sovjetiska publiken medveten om homosexuellas existens och fick en inblick i deras ofta tragiska livsöden (Kon 1998). De flesta experter argumenterade för ett avskaffande av artikel 121, men försäkrade sig samtidigt om att hålla en viss distans. Under de senare glasnoståren började homosexuella själva ta ton, uppmärksammades av media och fick ett stort stöd från gayorganisationer i framförallt USA. 1989 bildades Moscow Sexual Minorities Association, som snart omvandlades till the Gay and Lesbian Alliance. Ledarna var Evgenija Debrjanskaja och Roman Kalinin, som blev kända som Sovjetunionens första öppna homosexuella. 1990-talets första år innebar stärkt självförtroende och en livlig aktivism. Internationella konferenser hölls, en rad organisationer bildades i Rysslands större städer, tidningar började ges ut, företrädarna reste runt i väst och skaffade sig stöd (i San Francisco proklamerades en "Roman Kalinin-dag") och amerikanska journalister skrev spaltmeter om den blomstrande ryska gayrörelsen. Liksom andra politiska organisationer under denna kaotiska tid splittrades snart rörelsen i en radikal och en liberal falang, och inre strider kom att uppta en stor del av arbetet (Kon 1998; Banting *et al* 1998, s 344 ff).

Aktivismen väckte kraftig reaktion från kommunister, nationalister och religiösa, som förfasades över de homosexuellas plötsliga synlighet och sammankopplade dem med allt ont som denna tid medförde. Männen bakom augustikuppen 1991 betraktade den sexuella liberalismen som en av huvudfienderna, och nationalistledaren Skurlatov hävdade 1993 att "70 procent av männen i Jeltsins regering är homosexuella". När Kalinin i en tidningsintervju uppgavs ha sagt att hans rörelse även värnar om pedofilers och nekrofilers rättigheter, fick motståndarna sina värsta farhågor bekräftade (Kon 1998; Banting *et al* 1998, s 349 f).

När Boris Jeltsin våren 1993 avskaffade artikel 121 och *muzjelojstvo* åter blev lagligt, kom det som en överraskning för de flesta (Healey 2001, s 249). Det är oklart hur stor inverkan expertopinionen och gayaktivismen hade, beslutet handlade snarare om att tillmötesgå krav från väst – mer precist möjliggöra Rysslands inträde i Europarådet – än ett patos för homosexuellas rättigheter från presidentens sida (Kon 1998). Vilka orsakerna till dekriminaliseringen än var, kvarstod faktumet att relationer mellan män inte längre var straffbara, och gayrörelsen hade uppnått sitt främsta mål. Som en tragisk spegling av sin 1900-talshistoria blev Ryssland både ett av Europas första och ett av de sista länderna att tillåta homosexualitet.

2.5. Från legalisering till Pridekravaller

Vad har hänt under de tretton år som gått sedan *muzjelojstvo* legaliserades? Utvecklingen är inte helt enkel att sammanfatta. Det finns tendenser som pekar på en allt större acceptans för homosexuella, men också en hel del tecken i motsatt riktning.

Utan tvekan kan man hävda att under andra halvan av 1990-talet gick luften ur den politiska hororörelsen. Optimism och intensiv verksamhet förbyttes i konflikter, splittring och desillusionering. Nya organisationer bildades bara för att läggas ned igen. De led av ständig pengabrist och var ofta knutna till en enda eller ett fåtal personer. Olika förklaringar ges till varför den ryska gayaktivismen stagnerade efter 1993. Roman Kalinin menar att gayrörelsen efter avkriminaliseringen förlorade sitt existensberättigande då den uppnått sitt mål (intervju på *gay.ru* 1998), Essig menar att det beror på att den amerikanska organisationsmodellen baserad på den homosexuella identiteten inte förmår fånga den mångfacetterade ryska sexualiteten (1999, s 56) medan Kon menar att motsättningar, personkult och pengabrist karaktäriserade all politisk organisering under de sena Jeltsinåren (2005a, s 367).

Samtidigt som den politiska hororörelsen upphörde växte subkulturen i storstäderna. En homosexuell infrastruktur med barer, klubbar och t o m butiker har etablerats i Moskva och St Petersburg, och på internet finns en rad välbesökta mötesplatser. I regionerna är det naturligtvis sämre ställt med gaykultur, och många homosexuella flyttar till storstäderna. Den ryska hororörelsen har, men Essigs ord, gått från aktivism till aktivitet (1999, s 81).

I globaliseringens tidevarv har homosexuella teman naturligtvis gjort intåg i den breda populärkulturen, i film, tv-program, musik och mode. Rysslands internationellt mest framgångsrika popgrupp genom tiderna - t.A.t.U. - är väl det bästa exemplet.

Samtidigt är det svårt att göra en uppskattning av hur attityderna till homosexuella förändrats. De opinionsundersökningar som ständigt genomförs ger en inkonsekvent bild och är svåra att tyda, men avslöjar åtminstone att många ryssar är starkt homofobiska. I en representativ opinionsundersökning 2003 ansåg 21 % av de tillfrågade att homosexuella bör "likvideras" medan 27 % menade att de bör "isoleras från samhället" (Kon 2005c, s 364). Andra undersökningar ger dock en annorlunda bild. En slutsats som kan dras är att de flesta ryssar inte tycks ha någon genomtänkt och konsekvent hållning till homosexualitet utan att den fråga och de alternativ som ges i stor utsträckning avgör vilka svar man får.

Under Putins regeringstid tycks den politiska homofobin ha stärkts. Angreppen från nationalister och kommunister, liksom från kyrkan, har utan tvekan blivit hätskare och vanligare. 2002 diskuterades i duman ett förslag om att återinföra förbudet mot *muzjelojstvo*. Diskussionen gick het i massmedia innan förslaget slutligen avlogs 2004. Det är anmärkningsvärt att de flesta dumaledamöter avstod från att rösta, endast ett fåtal (34 st) deputerade gick öppet emot förslaget (Ibid, s 374). Idag behandlas i duman ett förslag om att förbjuda "propaganda för homosexualitet", ett begrepp med vag innebörd. Frånvaron av en politisk gayrörelse i kombination med de traditionella mänskliga rättighetsorganisationernas ovilja att förknippas med sexuella minoriteter innebär att ingen försvarar de homosexuellas sak.

När Evgenija Derbrjanskaja tillsammans med den unge juristen Nikolaj Aleksejev sommaren 2005 annonserade att de avsåg att genomföra Moskvas första Pridefestival med en marsch för homosexuellas rättigheter i maj 2006 blev detta startskottet på en debatt intensivare än någon tidigare. Borgmästaren Jurij Luzjkov meddelade att han inte under några omständigheter skulle tillåta en sådan parad i sin

stad, och fick stöd från kommunister, nationalister och religiösa grupper. Den muslimske stormuftin uppmanade alla rättrogna att med våld stoppa demonstrationståget om de homosexuella gick ut på gatorna, och den ortodoxe patriarken Aleksij II uttryckte i ett öppet brev sitt motstånd. I radio, tidningar och på tv kastades på tio månader förmodligen mer smuts på homosexuella än under hela den tid som gått sedan avkriminaliseringen, men också förespråkarna fick, kanske för första gången utrymme i massmedia. När manifestationen den 27 maj 2006 väl gick av stapeln och som väntat urartade i kravaller med hundratals nationalister, ortodoxa fundamentalister och gamla tanter beväpnade med ägg och tomater, blev detta förstasidesstoff i rysk media, samtidigt som nyheten kablades ut i internationell press och tv. Att ”marschen” var av synnerligen begränsad skala, med något tiotal aktivister – nästan uteslutande utländska gäster – var av mindre betydelse. Att den splittrade inhemska gayrörelsen med en röst fördömde och bojkottade pridemarschen – med argumentet att den skulle motverka sitt syfte och stärka fördomarna mot homosexuella – framgick inte heller i rapporteringen. Jag menar att det är för tidigt att göra ett utlåtande om Moskva Pride 2006. Å ena sidan var det ett välregisserat spektakel främst riktat till västerländsk media, helt utan förankring i den ryska gayrörelsen (som visserligen saknar politisk udd men sannerligen existerar), å andra sidan skapade initiativet en bred debatt i hela samhället och satte homofrågan på dagordningen.

2.6. Avslutande kommentarer

Jag vill avsluta denna historiska introduktion med två påpekanden av mer allmän natur. För det första vill jag betona att samkönade relationer, homosexuella och homosexuella teman hela tiden ”funnits där”. De har ofta varit bespottade och marginaliserade, men kan ändå inte reduceras till en undanskymd och maktlös grupp på samhällets rand. Nej, vi ska inte leta efter dem bara i marginalerna, utan rikta blicken rakt in i det ryska samhället. Då finner vi att homosexualiteten samtidigt varit integrerad och spelat en aktiv roll i den ryska historien. Vi upptäcker homosexuella i samhällets absoluta toppskikt, oavsett vi talar om den kulturella eliten, de sovjetiska ledarna eller spionkåren. Kyrkan, fängelser/fångläger och armén är tre institutioner som spelat avgörande roll i Rysslands historia, och i alla dessa tycks samkönade relationer varit vanligt förekommande. 1800-talets litteratur och stalinismens bildkonst är viktiga delar av den ryska kulturhistorien, och i dessa finner vi ständigt homoerotiska inslag (se Kon 2005a, s 326 ff). Homosexualiteten har förtryckts och förnekats, men samtidigt ständigt varit närvarande och aktivt skapat den ryska historien.

För det andra kan den samkönade kärlekens och homosexualitetens historia fungera som en spegel för den ryska historien. Hur man betraktat homosexualitet och hur man utformat lagstiftningen vid en viss tidpunkt säger oss något viktigt om denna historiska period. Peter den stores reformer, revolutionen 1917 och Sovjetunionens fall är avgörande vändpunkter i den ryska historien, och de har alla avspeglats i synen på homosexuella. Därför berättar rysk homohistoria något mer än ”bara” hur man sett på samkönade relationer i Ryssland. Den berör avgörande teman som synen på modernitet, väst, individen och inte minst relationen mellan kvinnor och män. Därför vill jag hävda att en studie av synen på homosexualitet i dagens Ryssland berättar något mer allmänt

om var detta samhälle befinner sig idag. Resten av mitt arbete ägnas åt två ödesfrågor för det postsovetiska Ryssland – den nationella självbilden och maskuliniteten – och om hur de båda ställs på sin spets när de konfronteras med den homosexuelle.

3. Den homosexuelle och moder Ryssland

När man i Ryssland talar om homosexualitet är nationen aldrig långt borta. Referenser till *Rodina* – moderlandet – och *Otetjestvo* – fäderneslandet – återkommer ständigt i denna diskurs. Det är uppenbart att synen på sexuella avvikelser starkt påverkas av nationalism². För att närmare förstå homosexualitetens plats i dagens Ryssland måste vi därför göra en studie av den nationella identitetens särdrag, av ryskheten själv. I detta kapitel kommer jag att ge en rad exempel på vad som händer när homosexualiteten och den homosexuelle betraktas med nationalismens glasögon i dagens Ryssland. Som vi ska se blir detta oftast – men inte alltid – till den homosexuelles nackdel. Diskussionen struktureras av teoretiska begrepp och modeller hämtade från George L Mosses *Nationalism and Sexuality* (1997) och Nira Yuval-Davis *Gender and Nation* (1997).

3.1. När nationen möter sexualiteten – ett teoretiskt ramverk

Mosse studerar nationalismens genombrott i 1800-talets Tyskland, och påpekar att detta i tid sammanföll med de moderna anständighetsidealerna (*respectability*), liksom med ”skapandet” av den homosexuella personen. Mellan nationalismen och anständighetsidealerna formades en allians, som försökte göra den nya medelklassens värderingar till hela samhällets ideologi. Människor i det sena 1800-talets Europa – präglad av industrialisering och urbanisering – ansåg sig leva i en kaotisk värld där nya livsmönster uppstod och gamla värdesystem raserades, och denna ideologi försåg människor med en moralisk kompass som pekade ut vad som var rätt och fel (Mosse 1997, s 9). Ett fundament för både nationalismen och anständighetsidealerna var, menar Mosse, ideologin om könens naturliga olikhet som gav var och en sin speciella plats. Kvinnan var barnaföderska och blev en symbolisk länk mellan nationens förflutna och dess framtid, och följaktligen en moralens och ordningens väktare. Mannen däremot var nationens subjekt, den som förde historien framåt och grunden för nationen och samhället. Att bevara denna ordning, att hålla kvinnor passiva och män aktiva, ansågs ligga i nationens intresse. Kärnfamiljen kom väl till pass och blev den nya normen. Den blev samhällets minsta cell, och skulle som sådan spegla nationen. Ett hot mot familjen blev därför automatiskt ett hot mot nationen (Ibid, s 17 ff).

² Observera att jag använder termen ”nationalism” i bred bemärkelse: en ideologi som har som mål att främja och stärka nationen. I Ryssland används termen *natsionalizm* ofta för att beteckna fascism eller högerextremism, i kontrast till *patriotizm*, som har positiv värdeladdning. Jag gör i min studie ingen strikt åtskillnad mellan dessa begrepp.

Här kom den homosexuelle in i bilden. Anständighetsidealen handlade till stor del om att reglera sexualiteten och dra upp gränser mellan normalt och onormalt inom denna sfär. Den homosexuelle symboliserade förvirring och upplösning av könsrollerna, ett hot mot familjen och därmed ett hot mot nationen. Hon eller han blev anständighetens motsats, den ideala, hälsosamma kvinnans eller mannens antityp (Ibid, s 138). Den homosexuelle blev, tillsammans med juden, den absolute outsiders som inte hörde nationen till utan hotade dess själva grundvalar. Sexuella perversioner sågs som en bieffekt av tidens samhällsomvälvningar och ändrade värdesystem. Den homosexuelle – liksom juden och den prostituerade – förknippades med den farliga och förföriska storstaden. När nationalismen pekade ut dessa grupper som fiender handlade det, enligt Mosse, om en "quest for rootedness", en saknad efter en trygghet man tyckte gått förlorad och en skräck för det monster man själv skapat (1997, s 137).

Yuval-Davis studerar förhållandet mellan kön och nationalism, hur diskurserna kring dessa korsar och konstruerar varandra. Hon menar att vi inte kan förstå något av dessa begrepp utan att studera relationen mellan de två (1997, s 21). Användbara i min analys är begreppen *kulturellt medborgarskap* och *symboliska gränsvakter*. Det första innebär något mer än att betala skatt och ha ett pass i fickan, det betyder att du är fullvärdig medlem i en moralisk gemenskap, t ex en nation. För att kvalificera dig för ett sådant medborgarskap krävs att du delar grundläggande värderingar och livsmönster med majoriteten. Yuval-Davis påpekar att det i varje moralisk gemenskap finns en "marginell matrix", dit de förpassas som inte passar in i mallen, s k kulturella främlingar (Ibid, s 68 ff). "Främlingen mitt ibland oss" symboliserar, menar hon, en syntes av närhet och avstånd, och hotar därför vår orienteringsförmåga och trygghet (Ibid, s 47).

Vad avgör då vem som hamnar innanför och vem som hamnar utanför denna gemenskap? För att förstå vem som tilldelas ett kulturellt pass och vem som får avslag måste vi studera de *symboliska gränsvakter* som definierar och avgränsar en viss gemenskap. Dessa är kulturella markörer som delar in världen i "vi" och "de". Enligt Yuval-Davis kan i princip vilket signal som helst tjäna som en sådan markör, ofta handlar det om språk, hudfärg, klädstil eller liknande. Kön och sexualitet är viktiga gränsvakter: "gendered bodies and sexualities play a pivotal role as markers and reproducers of the narratives of nations..." (Ibid, s 39). Kvinnor är ofta de som får bära representationsbördan; hur de klär sig och uppför sig avgör var kulturella gränser går och bestämmer nationens tillhörighet. Ett exempel är kvinnans roll i det postsovjetska Uzbekistan: om hon väljer att klä sig enligt ryskt mode eller bära den islamska slöjan anses handla om mer än hennes individuella smak, det får symbolisera hela den uzbekiska nationens tillhörighet och framtid, "tillhör vi väst eller den islamska världen"? (se Abramson 2004). Genusrelationer överhuvudtaget är en viktig sådan markör, de anses utgöra kulturens essens, som förs vidare från generation till generation. Dessa inkluderar specifika koder för vad som är "en riktig man" och "en riktig kvinna", som fungerar identitetsskapande för kollektivets medlemmar (Yuval-Davis 1997, s 43 och 67). Individer som inte uppfyller dessa koder hamnar på fel sida av gränsen, och exkluderas ur den kulturella gemenskapen. Just här finner vi länken mellan nationalism och homofobi. På så vis kan den homosexuelle – även den som levt

hela sitt liv på nationens territorium – nekas kulturellt medborgarskap och betraktas som outsider. Hon må dela samma språk, religion, klädstil, matvanor etc, men blir ändå en moralisk främling eftersom hon hamnar på fel sida om en av de viktigaste gränsvakterna.

Jag menar att dessa teorier kan vara fruktbara för att besvara min frågeställning. Men varken Mosse eller Yuval-Davis talar om Ryssland; hur kan vi översätta detta till ryska förhållanden? Innan vi går vidare måste vi undersöka den ryska nationalismens särdrag lite närmare.

3.2. Kort om rysk nationalism

Sergej Eisensteins klassiska film *Alexandr Nevskij* (1938) gjordes för att vädja till ryssarnas patriotiska känslor i en orolig tid, men är lika aktuell idag. Jag hävdar att den på ett kärnfullt vis sammanfattar den ryska nationalismens särdrag. Historien är kortfattat denna: efter att ryssarna framgångsrikt drivit iväg de barbariska och vildsinta mongolerna står deras rike (det medeltida Rus') inför ett ännu större hot. Tyska riddare i skinande vita rustningar anfaller från väst, förstör byar och kastar ryska spädbarn i elden. Fienden är tekniskt överlägsen, men förtappad och har mist alla mänskliga drag. De enkla men ädla ryssarna enas under Alexander Nevskij och lyckas genom sitt moraliska övertag besegra tyskarna. Denna film, vill jag påstå, säger oss något viktigt om konstruktionen av rysk nationell identitet. Ryskheten formuleras nämligen ofta enligt just denna modell.

Många forskare betonar betydelsen av "den andre" när en nationell diskurs skapas och omskapas. "Vi" är vad "de" inte är, och tvärtom. Ryssland har, menar Nodia (2001) två "andra". Å ena sidan definierar man sig mot väst, som kan stå för utveckling, modernitet, demokrati men också materialism, själlöshet och dekadens. Å andra sidan ställer man Ryssland i kontrast till ett öst/syd, som enligt klassiskt orientalistiskt maner får symbolisera det primitiva, utvecklade, kombinerat med mystik och andlighet. Mellan dessa "andra" konstrueras en självbild av ett enkelt, rent, oförstört Ryssland, som kanske saknar det materiella överflödet i väst men å andra sidan äger en djupare, mer själslig kultur. Detta är förstås en mycket förenklad bild av en mångfacetterad och ständigt pågående diskussion där man kan inta en rad olika hållningar. Vilken position man väljer får följderna för hur man ställer sig till modernitet, demokrati – och som vi ska se – till sexualitet.

Sedan glasnost har det pågått en livlig debatt om vilka ryssarna egentligen är, och vilken som är Rysslands plats i världen. Det aktuella politiska läget har påverkat självsynen och hur denna förändrats. Man kan förstås inte i ett par meningar beskriva hur den ryska nationella identiteten formulerats och förändrats sedan kommunismens fall. Ändå tänker jag hävda att debatten under Putins styre ändrat tyngdpunkt, att tonen blivit mer självsäker i jämförelse med 1990-talet. Det finns tecken på en bred nationalistisk trend i Ryssland, som tar sig skilda uttryck i officiell retorik, utrikespolitiska ställningstaganden, tidningars debattsidor, patriotiska ungdomsorganisationer som *Nasji* men också högerextrema demonstrationer och rasistiskt våld. Bilden är komplicerad – man kan peka på tendenser i motsatt riktning – men jag hävdar att trenden existerar och är stark. Kon talar om "en växande våg av xenofobi, nationalism och militarism" (2005b, s 121). Den hänger, menar han, ihop med en

”klerikalisering” av det ryska samhället. För att förstå detta samband måste vi betrakta den legitimitetskris som drabbade statsmakten under 1990-talets reformer.

Under de liberala reformernas år började ryska staten allt oftare uppfattas som ett slutet aktiebolag av korrumperade byråkrater, oligarker och tjuvar ... Man var i akut behov av moralisk upplysning en ”nationell idé”... (och mindes 1800-talets trojka) ortodoxi, envælde och folk (*pravoslavije, samoderzjavije i narodnost*). Den svaga staten behövde stöd från kyrkan, den mest traditionella och respekterade ideologiska institutionen ... Något seriöst motstånd mot klerikalismen finns inte i landet (Kon 2005c, s 399).

Jag vill påpeka att den ryska kyrkans ställning inte kan jämföras med t ex den polska. Medan den senare vid kommunismens fall framstod som någorlunda obefläckad var den förra moraliskt nersolkad efter decennier av KGB-infiltration och servilitet. Många ryssar hyser skepsis till kyrkan, liksom till alla offentliga institutioner. Ändå symboliserar kyrkan, kanske mer än något annat, kontinuitet och en länk till det förrevolutionära Ryssland. Jag uppfattar dock att Kon med klerikalisering avser en allians på elitnivå – mellan staten och kyrkan – snarare än en allmänt ökande kyrklighet eller religiositet.

Jag tror att 2000-talets nationalistiska trend kan avspeglas i synen på homosexuella. Resten av detta kapitel ägnas åt hur homosexualiteten ter sig då den betraktas genom nationalismens glasögon.

3.3. Myten om det rena Ryssland

Hur rysk nationell identitet konstrueras utifrån dessa två ”andra” får konsekvenser för vilken diskursiv plats den homosexuelle tilldelas. Healey talar om en ”perversitetens geografi” som bygger på en tredelad modell av ett överciviliserat väst, ett primitivt öst/syd och inklämt däremellan det rena och oförstörda Ryssland. Denna myt innebär att homosexuella uppfattas som ett främmande element, som antingen hör hemma i väst eller i öst/syd, men inte i Ryssland. Denna idé var tydlig inte minst under 1920- och 30-talet, menar Healey. I Europas storstäder frodades homosexualiteten, liksom i de muslimska republikerna i syd, ansågs det. Som exempel framfördes den sexliberala atmosfären i Weimarrepublikens Berlin, liksom sedvänjan i bl a Uzbekistan att klanhövdingar höll sig med *batji*, manliga prostituerade. Den homosexualitet som bevisligen fanns i Ryssland betraktades däremot som ett resultat av utländskt inflytande.

The tripartite ”geography of perversion” with its comparatively innocent Russia interpolated between a ”civilized” Europe and a decidedly ”primitive” or ”backward” ”East”, permitted and permits Russians to imagine their nation as universally, naturally, and purely heterosexual. (Healey 2001, s 251 ff).

Myten återkommer gång på gång när man i Ryssland diskuterar sexualitet i allmänhet, och homosexualitet i synnerhet. Efter att Sovjetunionens ”sextabu” bröts under glasnost

har sex blivit ett permanent inslag i det offentliga rummet, något som ofta möter reaktioner. Dessa bygger ofta på myten om ”det rena Ryssland”. Den kände ryske författaren Valentin Rasputin hävdade 1991 i en tv-intervju:

As far as homosexuals are concerned, let's keep Russia's purity (*chistota*). We have our own traditions. This form of relations between men was imported from abroad. If they think that their rights are being infringed, let them go and live in some other country! (citerad i Healey, 2001, s 251)

Jag menar att homofobi i Ryssland ofta går hand i hand med *occidentalism*³. Ett element i Saids begrepp *orientalism* är att förbjudna sexuella fantasier projiceras till österlandet, i berättelser om vackra haremskvinnor och liknande (Said 1993, s 301 ff). I Ryssland, däremot, får ”väst” ofta representera den främmande, farliga men samtidigt förföriska sexualiteten. När nu sexhandböcker, pornografi, sångtexter med sexuella anspelningar, tonårsgraviditeter och inte minst homosexuella efter Sovjetunionens fall gjort sitt intåg i det offentliga rummet är det en vanlig utväg att skylla på ”västs fördärvliga inflytande” (*tletvornoje vlijanije zapada*). En känd psykiatriker hävdade 1994 att homosexualitet alltid varit främmande för Ryssland och att det på sista tiden blivit så populärt var ett resultat av västlig, framförallt amerikansk och brittisk, ideologisk expansion (citerad i Kon 1998). På detta sätt samverkar och förstärker varandra fördomarna mot väst och mot homosexuella – liksom mot sex i allmänhet.

Allra tydligast framträder dessa myter kanske i diskussionen kring HIV/aids i Ryssland. När sjukdomen på 1980-talet började spridas i USA och Västeuropa hävdades det från officiellt håll i Sovjetunionen att ”aids ... är i stort en social sjukdom, eftersom den hör ihop med sexuell promiskuitet; detta tolereras i vissa kretsar i väst, men är onaturligt i vårt samhälle” (Banting *et al* 1998, s 346). Idag, när t o m president Putin erkänner att HIV är ett alarmerande problem i Ryssland, kan man höra liknande tongångar. Jag samtalade med ryska företrädare för den amerikanska organisationen PSI, vilka sysslar med HIV-prevention riktad mot Moskvas homosexuella. De berättade att de som utländsk organisation möter motstånd bland lokala tjänstemän, p g a sitt arbete med sexuella minoriteter (intervju 2006-04-20). I Moskvas stadsduma pågår i skrivande stund (maj 2006) en hetsig debatt om utländska NGO:s verksamhet inom detta område. Ledamöter har vänt sig till presidenten i en appell om att förbjuda utländska HIV-förebyggande program som ”förstör (ungdomars) moral och hälsa och propaganderar pedofili, prostitution och narkomani ... (och) hotar Rysslands nationella säkerhet” Dessa bör, fortsätter man, ersättas med ett statligt åtgärdsprogram som förespråkar ”ansvarsfullt handlande, familjevården, riktig information om smittvägar och försvar mot HIV/aids, motsvarande Rysslands nationella och religiösa traditioner” (Platonov 2006). Bakgrunden var ett program för HIV-prevention i Jekaterinburg, finansierat av utländska fonder, som bl a förespråkade tolerans mot personer med ”icke-traditionell läggning”. Dilja Enikejeva, en ledande sexolog, menar att dessa program exporteras till Ryssland ”antingen av homosexuella och pedofiler som strävar efter att utvidga sin cirkel (*krug podobnych ich ljudej*) eller av dem som producerar preventivmedel” (ANN 2006-04-17). Hon anger Igor Kon, som stött programmet,

³ Ett fördomsfullt, stereotypiskt betraktande av väst.

för att ha mottagit ”ett stipendium på 50 tusen dollar för att propagandera homosexualitet i Ryssland” (Tv Tsentr 2006-04-17). Myten om det rena Ryssland som hotas av ”västs fördärvliga inflytande” kan knappast uttryckas tydligare.

3.4. Den homosexuelle som moralisk främling

Teorin om ”kulturellt medborgarskap” (Yuval-Davis 1997, s 68 ff) hjälper oss att förstå *hur* homosexuella utesluts från en nationell gemenskap. Den ryska nationen uppfattas som ett moraliskt kollektiv som tillsammans omfattar vissa värden, och den som bryter mot dem blir inte bara moraliskt förtappad, utan också ”icke-ryss” – om hon så levt hela sitt liv i Ryssland. Vi ska se två exempel på hur man försöker konstruera en rysk moralisk gemenskap med heterosexualitet som ett grundläggande värde – en ”symbolisk gränsvakt” – och hur den homosexuelle därmed blir en främling.

Metropolit Kirill, ansvarig för den ryskortodoxa kyrkans yttre förbindelser och en av favoriterna att efterträda den nuvarande patriarken, tog under debatten om Moskva Pride 2006 på sig rollen att klargöra kyrkans positioner i denna fråga. I en intervju med tidningen Trud (2006-03-28) kritiserar han den västerländska uppfattningen om mänskliga rättigheter och lanserar särskilda ”ortodoxa mänskliga rättigheter”.

Begreppet mänskliga rättigheter, som det idag uppfattas i internationella organisationer och i västerländskt politiskt tänkande, är inte ett resultat av vår historiska erfarenhet och kulturella kontext... Ryssland, med sina kulturella, religiösa och historiska traditioner, deltog inte när dessa principer formades och formulerades...

Rysslands traditionella ”andliga värden”, som ligger till grund för en ortodox tolkning av mänskliga rättigheter, inkluderar inte, betonar Kirill, aborter, dödshjälp och homosexualitet (*gomoseksualizm*). Han berättar att inom kort kommer kyrkan upprätta en egen organisation med uppgiften värna om de ortodoxa mänskliga rättigheterna. Självklart är dessa konservativa åsikter inte unika, utan delas av företrädare för de andra världsreligionerna. Det jag vill understryka är att Kirill i första hand inte stöder sig på Bibeln eller den ortodoxa traditionen, utan på en påstått *rysk historisk och kulturell erfarenhet*. Hans argument är inte att homosexualitet är en synd, utan att det är Ryssland främmande.

På frågan ”Är det möjligt med demokrati på vårt eget sätt?” svarar Aleksandr Dugin, välkänd filosof och ledare för ”Euroasiatiska rörelsen”⁴ att den västerländska liberala demokratin passar dåligt ihop med Rysslands traditioner. Han vill se:

...en annan demokrati, baserad på principen om broderskap. Dess element existerade i det gamla Grekland och det gamla Rus’... Den ”organiska demokratin” ser inte folket som ett mekaniskt aggregat av fria individer, utan som en levande organism, som inte kan delas upp i atomer. Som en enhetlig gemenskap (*obsjtjnost*), med sina rötter i historien och som har egna andliga, kulturella och politiska traditioner. Under (Jeltsins) reformår kom ingen att tänka på

⁴ Och för övrigt exmake till Evgenija Debrjanskaja, en av den ryska gayrörelsens förgrundsfigurer.

sådana subtiliteter... (utan den) ”liberala demokratin” blev grunden för vårt politiska system. Det innebar en ordets frihet som förvandlades till tygellöshet. Det innebar fria val som liknade en show. Det innebar skydd för minoritetens rättigheter, däribland sexuella minoriteters, till skada för majoritetens moraliska principer (*Argumenty i fakty* 2006, nr 16).

3.5. Det demografiska hotet

Forskare tycks eniga om att det till viss del låg demografiska skäl bakom Stalins sexuella ”kontrarevolution”, som ju innebar att sodomi förbjöds på nytt. Imperiet skulle industrialiseras och armén byggas upp, och då behövde födelsetalen öka. Kärnfamiljen blev den minsta socialistiska cellen; barnlösa par, ogifta och såklart homosexuella hade ingen plats i den stalinistiska utopin (Banting *et al* 1998, s 318, 330; Healey 2001, s 197).

Reproduktion är knappast bara en fråga om biologi, utan ligger i nationalismens själva kärna, menar Yuval-Davis. Den fruktbara kvinnan tilldelas rollen som kollektivets ”bärare” (1997, s 26 f). Detta kunde skönjas när Putin i maj 2006 höll sitt årliga tal till Federala församlingen:

Och nu – om det viktigaste. Vad är det viktigaste vi har? Just det. I försvarsministeriet vet man vad som är det allra viktigaste vi har. Det talas ständigt om kärlek, om kvinnor, om barn (applåder). Om familjen. Och om det allra mest akuta problemet i dagens Ryssland – om demografi (applåder) (Putin 2006-05).

Om kvinnan symboliserar nationens överlevnad och framtid får den homosexuelle den motsatta rollen. Patriark Aleksij II – den ryskortodoxa kyrkans överhuvud – skrev ett öppet brev till Moskvas borgmästare Luzjkov för att uttrycka sitt stöd för förbudet av Pridefestivalen i maj 2006. Brevet framför två argument, det första berör den religiösa aspekten, att homosexualitet är en synd som fördöms i Bibeln etc. Det andra argumentet är av mer världslig natur:

Dessutom finns en annan aspekt av denna syndiga asociala företeelse. Idag genomlider Ryssland en demografisk kris. Kyrkan, tillsammans med representanter för staten, affärslivet och allmänheten är starkt engagerad i att finna en lösning på detta problem. Vi måste alla förena våra krafter och uppfostra den växande generationen i en anda av traditionella andliga-moraliska värden. Jag är övertygad om att den sammankomst som människor med icke-traditionell sexuell läggning önskar genomföra i Moskva, inte på något sätt bidrar till att stärka familjen som grund för en stark stat (Aleksij II 2006).

Baer studerar hur homosexualitet presenteras i modern rysk populärkultur. Han menar att homosexuella bl a får symbolisera dekadensen och stagnationen under tsarväldets sista decennier (2005, s 195). Deckarförfattaren Akunins bestseller *Koronatsija* (2000) framförs som exempel. Denna kriminalroman utspelar sig i förra sekelskiftets Moskva, och innehåller en rad homosexuella karaktärer i samhällets absoluta elit. Läsaren får bl a följa med på en bal för homosexuella, en skakande upplevelse för romanens tillknäppte hjälte. Enligt Baer får homosexualiteten i *Koronatsija* symbolisera

tsarväldets sista flämtande andetag, dess tillgjordhet, elitism och esteticism – och i förlängningen Rysslands oförmåga att reproducera sig själv, m a o fortleva genom att en ny generation tar vid (2005, s 200 ff).

Vi återvänder till metropolit Kirill, som i en intervju i *Argumenty i Fakty* ondgör sig över att homosexualitet hotar att bli en trend i Ryssland. Inte minst är han upprörd över den Oscarsbelönade amerikanska filmen *Brokeback Mountain*:s framgångar. Om den homosexuella livsstilen blir norm innebär det slutet för den ryska civilisationen, menar Kirill:

Historien känner många exempel på hur frestelser (*iskusjenija*), som inte hindrats i tid, underminerat och förvandlat blomstrande civilisationer till ruiner. Det räcker att påminna sig om Romarriket, en välorganiserad, mångnationell och strålande gemenskap av antika folk, som föll samman just därför att mänskliga synder och svagheter fick grepp om medborgarna och inte minst – köttsliga synder (*Argumenty i Fakty* 2006, nr 14).

Förmodligen har Ryssland inte sedan Stalintiden varit lika bekymrat över sin demografiska fortlevnad som nu. Lösningen tycks återigen vara att upprätta kärnfamiljen och betona ”traditionella värden”. Mot idealet – den hälsosamma familjen med många barn – ställs antitypen – homosexualiteten som symbol för en egoistisk, ofruktbar livsstil, som t o m hotar Rysslands framtid.

3.6. En fiende mitt ibland oss

Ibland verkar diskussionen om homosexuella i Ryssland rentav handla om statens säkerhet. Att måla ut sexuella avvikare som ”inre fiender” som hotar vanliga ryssars trygghet är, hur konstigt det än låter, ett återkommande tema. Redan termerna *gomoseksualizm* och *gomoseksualist* – som används flitigare än de mer neutrala *gomoseksual’nost’* och *gomoseksual’nyj* – ger intrycket av en ideologisk sammansvärning⁵. I en artikel om den ryska homofobins rötter menar Kon att motvilja mot homosexuella är en form av xenofobi som följer samma logik som rasism och antisemitism. Genom att understryka gränsen mellan ”vi” och ”dem” stärker homofobin den nationella gemenskapen och erbjuder en syndabock (*kozel otpusjtjenija*) som hålls ansvarig för alla landets sorger, från låga födelsetal till demoralisering av armén. Han hävdar att homofobi används som medel för att smutskasta demokratiska värden och ”föra” Ryssland bort från väst (Kon 2006). Även Mosse ser en direkt koppling mellan homofobi och rasism, som båda handlar om att etablera en gräns mellan normalt och onormalt. Outsidern – den homosexuelle, juden, den kriminelle eller den sinnessjuke – blir en smittobärare som hotar hela samhällets hälsa (Mosse 1997, s 133 f).

Jag har redan nämnt att det var säkerhetspolisen som föreslog återkriminaliseringen av *muzjelojstvo* på 1930-talet. Den homosexuella subkulturen betraktades – tillsammans med narkomaner och prostituerade – som ett socialt farligt

⁵ Ordändelserna *-izm* och *-ist*, används på ryska, liksom på svenska, vanligtvis för att beteckna ideologier eller idéströmningar respektive människor som tillhör dem.

element som måste rensas ut från den socialistiska staden. Direkta kopplingar gjordes till nazismen och rädslan för tyska spioncirklar, och för utländska socialister presenterades lagen som en åtgärd för att förebygga infiltrering från fascister, som ju var ökända för sin borgerliga dekadens (Healey 2002a, s 362). Liknande tongångar kunde höras när aids på 1980-talet började uppmärksammas. Det sovjetiska hälsoministeriet anklagade t o m Pentagon för att ha skapat viruset i sina hemliga laboratorier (Banting 1998, s 346). För övrigt är det intressant att samma människor som av stalinismen utmålats som ”socialt farliga element” nu blev ”riskgrupper för HIV-spridning”.

Idén om inre fiender återkommer också idag när man i Ryssland diskuterar sexualitet. Kon berättar om den debatt som ända sedan Sovjets fall pågått om sexualundervisning i skolor. Motståndarna till att införa sådan – som hittills varit framgångsrika – är en ”ohelig allians” mellan kommunister, nationalisterna och kyrkan. Argumenten berör inte sällan nationell säkerhet. Kommunistiska dumaledamöter har enligt Kon hävdat att planer på sexualundervisning i ryska skolor initierats av västerländska säkerhetstjänster (2005c, s 388). Ortodoxa kyrkan står som vanligt i första ledet att försvara moder Ryssland. Moskvas patriarkat vände sig i en appell till ungdomar med följande budskap:

Children! The enemies of God, enemies of Russia for hundreds of years, have tried to conquer our native land with the help of fire and the sword, but each time they were shamefully defeated and sent to their graves in the borderless fields of Russia. Now they understand that it is impossible to conquer Russia by military force... Now they want to annihilate our people with they help of depravity, pornography, drugs, tobacco and vodka – by the same means by which THEIR forefathers annihilated American Indians (citerat i Kon 2005b, s 120).

Det är knappast en djärv gissning att anta att patriarkatet med ”depravity” inte minst avser homosexualitet.

Dagens ”fiende mitt ibland oss” i Ryssland är naturligtvis terroristen. Inte heller denna anklagelse har de homosexuella undsluppit. Den välkände högerextremisten Vladimir Zjirinovskij menar att USA för en politik av ”sexuell terrorism” genom sitt stöd för abnorma sexualiteter (citerad i Baer 2005, s 515; vi ska strax återkomma till Zjirinovskij ifrån en helt annan infallsvinkel).

Journalisten Camilla Roubleva skriver om medias rapportering av gisslandramat på en teater i Moskva i november 2002. Enligt henne tog sig ryska specialstyrkor in i teatern genom att spränga sig in från en intilliggande gayklubb. Roubleva påstår att TV:s nyhetssändningar satte likhetstecken mellan homosexuella och terrorister och att en TV-reporter antydde att ”nu vet vi i alla fall vem som ligger bakom terrorn i Moskva” (2004-05-13). Tyvärr är Roublevas artikel min enda källa vad gäller detta. Stämmer det är det ett exempel på en intressant modernisering av idén om homosexuella som inre fiender. Under 1930-talet samarbetade de med Nazityskland, under kalla kriget med Pentagon, enligt denna logik är det fullt naturligt att dagens ryska homosexuella slagit sina påsar ihop med tjetjenska terrorister.

3.7. Den homovänliga nationalismen

Hittills har mötet mellan nationalism och homosexualitet varit till den senares nackdel. Exempelen har visat hur homosexuella utmålas som perverterade av väst, som moraliska främlingar, som demografiska hot och slutligen som en fara för nationens säkerhet. Denna bild passar, menar jag, väl in i den internationella teoribildning som berör nationalismens relation till sexualiteten. Jag vill dock avsluta med ett par exempel som ger en motbild, som visar att nationalismen inte nödvändigtvis behöver vara homofobisk. Det moderna Ryssland erbjuder nämligen exempel på hur homosexualitet förenats, inte bara med nationalism, utan med fascism. Med Laurie Essigs ord:

Yet if nations generally try to hide the homosexual underbelly of national identity, they do not always do so. Public queerness in Russia often legitimizes itself through nationalism, and even more surprisingly, Russian nationalism is sometimes visibly, recognizably queer (1999, s 124).

Det är inte ovanligt att man inom den ryska gayrörelsen använder sig av nationalistisk retorik. Essig menar att ryska "queera" kan beskrivas enligt den klassiska formeln "västerniserare" och "slavofiler" (Ibid, s 124). De förra är villiga att överta amerikanska modeller för identifiering och organisering, medan de senare söker en specifik rysk väg (m a o är ovilliga att anta fasta identiteter som homo- eller bisexuell). Jag är inte säker på att denna uppdelning kan göras, men helt klart argumenterar en del ryska gayaktivister utifrån en nationalistisk formel. Under debatten inför pridefestivalen i maj 2006 fanns ett starkt motstånd även inom gayrörelsen. Ofta betonades det att huvudorganisatören, Nikolaj Aleksejev, inte bodde i Ryssland, utan i Paris, och att evenemanget var ett utländskt spektakel illa anpassat till Ryssland (hänvisning). Igor Kon avfärdade festivalen som "kulturimperialism" (intervju 2006-05-07).

Essig ger två intressanta exempel på hur förgrundsfigurer inom den ryska gayrörelsen dragits till nationalistiska eller t o m fascistiska idéer. Jaroslav Mogutin, en känd homosexuell journalist som var en av de första att föra in ämnet i media, har enligt Essig ofta uttryckt antisemitiska åsikter, berättat om sin beundran för högerextrema politiker och stött Tjetjenienkriget på klart rasistiska grunder. Evgenija Debrjanskaja, en av gayrörelsens grundare och fortfarande en viktig profil (inte minst som en av organisatörerna bakom pridefestivalen 2006) funderade i mitten av 1990-talet på att lämna homorörelsen för den patriotiska rörelsen, skriver Essig. Också hon har öppet uttryckt beundran för bl a Zjirinovskij, och talat om sin högerextreme, klart homofobiske exmake Aleksandr Dugin (som jag citerade tidigare i kapitlet) som sin "mentor" (Essig 1999, s 140 ff). Om Mogutins och Debrjanskajas personliga bevekelsegrunder vet jag såklart ingenting. Däremot vill jag påpeka att historien känner fler exempel på hur homosexuella och förespråkare för homosexuellas rättigheter samtidigt sympatiserat med rasism och fascism. Mosse berättar t ex att den första "homosexuella" tidskriften i Tyskland – som började ges ut 1896 – inte var främmande för antisemitisk retorik för att vinna respekt och försöka hamna inom på rätt sida om normalitetens gräns (1997, s 42). Att utsätta grupper ger sig på varandra är inget ovanligt.

Mer uppseendeväckande och svårare att förstå är kanske den ”homofila fascism” Ryssland ger prov på. För den som är bekant med den högerpopulistiske, rasistiske och mediehungrige politikern Vladimir Zjirinovskij är det kanske förvånande att han – trots en del homofoba uttalanden och kritik mot sexliberalismen i väst – är den ende etablerade politiker som *konsekvent* försvarat sexuella minoriteters rättigheter i Ryssland. Inför dumavalet 1993 höll Zjirinovskij ett långt tal i rysk tv där han argumenterade för att homosexuella måste skyddas av de mänskliga rättigheterna, och i samband med valet försökte hans parti LDPR skapa en parlamentarisk plattform för att försvara sexuella minoriteter – vilken dock aldrig förverkligades (Essig 1999, s 150; Kon 1998). Under de homofobiska kampanjerna i samband med förslaget att återinföra artikel 121 under 2002-04 och med pridefestivalen detta år har Zjirinovskij inte stämt in i kören utan hållit sig förvånansvärt passiv (Aleksejev, intervju 2006-04-19). Baer studerar boken *Azbuka seksa* (ung. ”Sexets ABC”) som Zjirinovskij tillsammans med Vladimir Jurovitskij skrev 1998. Boken är riktad till ungdomar och dess syfte är, menar författarna, att skapa ett mer avslappnat förhållande till sex. Homosexuella ska man inte fördöma, och det vore omoraliskt att neka dem glädjen att njuta av sex, menar Rysslands mest ökända nationalist. Toleransen är inte villkorlös: homosexualiteten får inte utmana den heterosexuella normen, vilket enligt Zjirinovskij skett i USA (Baer 2002, s 515). Det är ändå anmärkningsvärt att den ende framstående politiker som förespråkade homosexuellas rättigheter i det postsovjetiska Ryssland inte kommer från något av de liberala partierna Jabloko eller SPS – vilka istället värnar om ”familjevärden” – utan är en högerextremist som bl a vill återerövra Finland och Alaska, hotat Tyskland med atomvapen och lovat att han ska avrätta 100 000 fångar om han kommer till makten (Essig 1999, s 150).

Ett annat exempel på hur homosexualitet kan samsas med högerextremism är Edvard Limonov, som i början av 1980-talet skrev succéboken *It's me, Eddie*, där huvudpersonen – en rysk immigrant i New York, allmänt anses boken delvis vara självbiografisk – utforskar sin homosexuella sida. Limonov blev under 1990-talet en av Rysslands mest kända fascistiska politiker, slogs på serbernas sida i forna Jugoslavien, stämplade Zjirinovskij som ”alltför liberal” och använde sig av nazistisk symbolik (Ibid, s 146 ff).

Vi ser alltså att Rysslands mest kända – eller ökända – nationalistledare bägge har intressanta beröringspunkter med homosexualitet. Zjirinovskij har som enda etablerad politiker konsekvent försvarat homosexuellas rättigheter, om än med en del förbehåll, medan Limonov är författare till en homoerotisk bok som fått kultstatus i gaykretsar. Hur kan vi förstå denna underliga allians? Jag har inget bra svar, däremot vill jag påpeka att det inte är första gången homosexuella och nationalisterna, som Essig uttrycker det, ”gått till sängs med varandra” (Ibid, s 153). Den tidiga tyska nazismen hade en intressant och nära relation till homosexualiteten. Många bögar blev medlemmar av nazistpartiet, och ledaren för SA och en av Hitlers närmaste män var den öppet homosexuelle Ernst Röhm. Forskare har påpekat den nazistiska estetikens närhet till den homoerotiska konsten, med sitt hyllande av den muskulöse krigaren, manlig vänskap o s v (se Steorn 2005). Alliansen fick ett våldsamt slut 1934, när Hitler vände sig mot Röhm och inledde en kampanj med syftet att utrota alla homosexuella. Under förintelsen gjorde homosexuella som bekant judarna sällskap i gaskamrarna (se bl a Mosse 1997, kap 8).

3.8. Avslutande kommentarer

Synen på homosexualitet kan inte skiljas från frågan om Rysslands plats i världen. Nationalism i dess olika former spelar en avgörande roll när den homosexuelles plats definieras i den ryska diskursen. Beträktade genom denna lins blir bögar och lesbiska inte sällan degraderade och uteslutna ur kollektivet, de nekas kulturellt medborgarskap. Som sagt kan de ses som perverterade av väst, som moraliska främlingar, som hinder för befolkningstillväxten eller som hot mot den nationella säkerheten. Ryssland är inte det enda landet där homosexuella utesluts ur den nationella gemenskapen och den ryska nationalismen är inte ensam om sin homofobi. Men jag menar att min studie pekat på en del specifika och intressanta särdrag, som gör den ryska nationalismens förhållande till homosexualitet unikt. Inte minst Rysslands relation till sina ”andra” och den ”perversitetens geografi” som därav följer är intressant. Inte heller har jag någon annanstans stött på en sådan direkt koppling mellan homosexualitet och demografifrågan. Kyrkans sätt att argumentera på nationalistisk grund när det gäller homosexuella bör också påpekas.

Dessutom erbjuder Ryssland en intressant motbild när det gäller mötet mellan nationalism och homosexualitet, något jag studerade i mitt sista avsnitt. Denna homovänliga nationalism – och ibland omedelbara koppling mellan fascism och homosexualitet – är häpnadsväckande och förtjänar att uppmärksammas.

Jag hävdar att studien av den ryska nationalidentitets relation till homosexualitet *för det första* berättar om synen på bögar och lesbiska i Ryssland och vilken roll de tilldelas; *för det andra* säger oss något om ryskheten själv, hur den konstrueras och återskapas och hur gränsen mellan ryss och icke-ryss dras; och *för det tredje* kan hjälpa till att fördjupa och bredda teoribildningen i ämnet, genom de unika drag som en sådan studie uppmärksammar.

4. Riktiga män?

Motdemonstranterna under kravallerna i samband med Moskva Pride 2006 utgjordes – med undantag från en samling *babusjkor* – uteslutande av män. Detta är ett mönster som går igen, inte bara i Ryssland. Det är män som är de som oftast och högst uttrycker motstånd mot homosexuella, medan kvinnor i allmänhet tycks mindre homofobiska (se t ex Kon 2005c, s 362). Den heterosexuelle mannen har ett besvärligt, intressant och komplicerat förhållande till bögen. Jag menar att det är omöjligt att förstå ryssarnas syn på homosexualitet utan att studera den ryske mannens ställning. I detta kapitel vill jag, med bakgrund i Connells teori om hegemoni och underordning, teckna en maskulinitets historia i det sen- och postsovjjetiska Ryssland. Jag landar i ett försök att förstå dagens hegemoniska mansideal och hur detta kan påverka attityderna till homosexuella. Liksom förra kapitlet avslutar jag med ett par motexempel. Dessa visar att samkönat sex i Ryssland inte alltid förknippats med icke-manlighet utan t o m ibland varit en del av den hegemoniska manligheten.

4.1. Att studera maskulinitet – hegemoni och underordning

Huvuddelen av traditionell historia och samhällsvetenskap är på sätt och vis mansforskning, studieobjektet har varit män, deras institutioner, krig etc. Men när man talar om mansforskning – eller hellre maskulinitetsforskning – menar man den vetenskap som studerar mannen just *som man*, hur maskulinitet uppfattas, konstrueras och förändras. Redan Freud sysslade med detta studium, men först under 1990-talet etablerade sig maskulinitetsforskningen på allvar som akademisk disciplin. Robert Connells *Maskuliniteter* (1996) var ett epokgörande verk i ämnet, och jag menar att hans teori om hegemoni och underordning passar min frågeställning väl, då den inte minst sätter relationen mellan den dominerande manligheten och homosexualiteten i fokus.

Det centrala begreppet för Connell är *hegemonisk maskulinitet*. Detta innebär det dominerande mansidealet i en viss kultur vid en viss tidpunkt...

... som innehåller det för tillfället accepterade svaret på frågan om patriarkatets legitimitet. På så sätt garanteras (eller förmodas gör det) mäns dominanta position och kvinnors underordnande (Connell 1996, s 101).

Han betonar att uppfattningar om maskulinitet är mer än idéer skapade i hjärnan. De har sitt samband med ekonomiska och sociala förhållanden, och förändras med dessa (Ibid, s 48).

Begreppet hegemonisk maskulinitet innebär inte att det vid ett givet tillfälle i ett visst samhälle enbart existerar ett sätt att vara man. Det finns en rad alternativa maskuliniteter. Vad Connells teori betonar är den hierarkiska relationen mellan dessa,

liksom deras icke-frivilliga natur. Multipla maskuliniteter handlar om tvång snarare än fritt val (Ibid, s 100). Den hegemoniska maskuliniteten upprätthåller sin dominans gentemot en rad *underordnade maskuliniteter*. Dessa markeras inte minst av klass och etnicitet (t ex arbetarklassmän, svarta män). I botten av männens genushierarki finner vi, menar Connell, den homosexuelle mannen (1996, s 102). Den heterosexuelle mannens dominans och bögens underordning är en grundprincip i konstruktionen av manlighet i den rådande västerländska genusordningen.

Det finns inga relationer i den samtida västvärlden som bär på en större symbolisk barlast än den mellan heterosexuella och bögar. Detta är en kollektiv och inte endast en personlig relation. Den påverkar genus över hela den sociala skalan ... Den patriarkaliska kulturen har en enkel tolkning av homosexuella män: de saknar maskulinitet. Denna tolkning är uppenbart kopplad till vår kulturs vanligaste föreställning om sexualitetens mysterier, nämligen att motsatser dras till varandra. Om någon dras till det maskulina måste den personen vara feminin – om inte kroppsligen så på något sätt själsligen (Ibid, s 163).

Homosexuella teoretiker har utforskat det intima sambandet mellan homofobi och den dominanta maskuliniteten. Motvilja mot bögar, som historiskt tagit sig uttryck i kriminalisering, trakasserier och våld, handlar inte bara om att förfölja enskilda individer utan om att dra gränser och definiera sann manlighet (Ibid, s 62). Det är uppenbart att den homosexuelle mannen uppfattas som ett *hot* mot den hegemoniska maskuliniteten. Man kan inte bli homosexuell, menar Connell, utan att på något sätt krossa denna hegemoni (Ibid, s 179). Men bögen är inte bara ett hot mot det dominerande mansidealet, utan också en *förutsättning* för dess fortsatta hegemoni. Just genom underordningen av den homosexuella maskuliniteten kan det sunda, heterosexuella mansidealet upprätthålla sin position. Bögens förhållande till den hegemoniska maskuliniteten – som både hot och förutsättning – liknar det mellan ”främlingen” och nationen som Mosse och Yuval-Davies diskuterar. Bägge relationerna handlar om att dra gränser mellan det normala och det abnormala. Just genom det hot som den homosexuelle respektive främlingen utgör kan normaliteten upprätthållas och stärkas.

Connell talar om den ”rådande västerländska genusordningen”. Ska Ryssland ses som en del av denna, som ett särfall med vissa egenheter eller som något helt annorlunda? Jag vill nu diskutera den ryska maskulinitetens utveckling det senaste halvsekle för att kunna förstå var den ryske mannen befinner sig idag.

4.2. Socialistiska hjältar och män i kris

I väst har de dominerande mansidealen gått hand i hand med moderniteten. Den borgerlige entreprenören, den driftige mannen som med självkontroll och hårt arbete bygger sitt eget liv och den kapitalistiska ekonomin har utgjort modellen för den hegemoniska maskuliniteten i väst. Ryssland och Sovjetunionen representerar en annan väg genom moderniteten, som skiljer sig från den borgerliga medelklassens väg. Detta innebär, menar Rotkirch (2000), också en annorlunda manlighet.

I en artikel av Zdravomyslova och Temkina (2002) diskuteras den ryske mannens status i det sensovjetiska samhället. Författarna beskriver den hegemoniska sovjetiska maskuliniteten – det mansideal som upprätthölls under hela efterkrigstiden och som spreds genom film, litteratur och konst. Denne man – *den socialistiske hjälten* – härrörde inte från Marx eller Lenins teorier utan framförallt från 1930- och 40-talens erfarenheter. En riktig man var en som deltagit i industrialiseringen av landet och sedan riskerat sitt liv i det Stora fosterländska kriget, sysslor som krävde mod, lojalitet och självupppoffring (Zdravomyslova och Temkina 2002). Sin personliga lycka försakade han för statens och kollektivets välgång – här mer än någon annanstans skilde han sig från den kapitalistiske idealmannen. Staten och fosterlandet var alltid nummer ett för den socialistiske hjälten, att tjäna dem var hans grundläggande plikt och det som gjorde honom till man. Relationerna mellan sådana män skulle präglas av ”hierarkisk egalitarism”, förmåga till manlig vänskap men också villigheten att underordna sig (Ibid). Kvinnan var en jämlike men på samma gång det svagare könet som måste försvaras. Liksom mannen definierades hon som en arbetare men hade en särskild funktion genom sina reproduktiva egenskaper. Den sovjetiska arbetarmodern var en garant för statens fortlevnad och belönades med särskilda förmåner som stärkte hennes ställning gentemot mannen (Gal och Kligman 2000, s 47 f).

Under Sovjetunionens stagnation blev hjälteidealet allt svårare att förverkliga. Inga arméer längre tågade mot Moskva, den tunga industrialiseringen var avslutad och realsocialismens brister blev för var dag allt svårare att blunda för. Gapet mellan ideal och verklighet innebar en påfrestning för män, och från 1960-talet och framåt talade sovjetiska sociologer om en ”maskulinitetskris” (Zdravomyslova och Temkina 2002; Kon 2002). Denna yttrade sig genom mäns kortare livslängd, deras numerära underskott i förhållande till kvinnor, utbredd alkoholism och andra destruktiva vanor, sämre hälsa etc. Olika orsaker anges till denna kris. Kon menar att det ekonomiska systemet bestraffade traditionellt ”manliga” dygder:

Det sovjetiska systemets ineffektivitet, i kombination med politisk despotism och byråkratisering av samhällslivet lämnade lite plats åt individuellt initiativ och självständighet. För att åstadkomma ekonomisk och social framgång var det nödvändigt att vara slug snarare än modig, servil snarare än stolt, konformistisk snarare än självständig. Från vaggan till graven kände sig den sovjetiske mannen socialt och sexuellt beroende och sårbar (Kon 2002).

Zdravomyslova och Temkina (2002) talar om en ”pakt med djävulen”: den man som gjorde karriär tvingades handla mot sina värderingar för en sak han inte trodde på, något som innebar en moralisk kris.

Andra betonar att den sovjetiske mannen berövades sin fadersroll. Den paternalistiska socialismen hade bara plats för en fadersfigur – staten – och var misstänksam mot ”minipatriarker” i form av familjefäder. Samtidigt som modern hyllades reducerades mannen till ekonomisk försörjare, fadersrollen var förbehållen staten. Därför blev mannen svagt integrerad i familjen, och hans självförverkligande fick ske i den offentliga sfären (Ashwin och Lytkina 2004, s 193). Att förverkliga sig själv i den ineffektiva statliga ekonomin var inte lätt, med resultatet att mannen trivdes

varken på jobbet eller hemma. Med en hustru som skötte allt hemarbete och en stat som tog från honom allt annat ansvar blev mannen – enligt stereotypen – familjens ”stora barn” (Gal och Kligman 2000, s 54), beroende, sårbar och oorganiserad, som behövde hustruns hjälp med allt från att knyta skosnören till att klä sig i rena kläder. Kvinnans ställning gentemot mannen hade stärkts genom sociala förmåner, något som fick mannen att framstå som ännu svagare. Sociologer talade om en ”feminisering av mannen” som pågick parallellt med en ”maskulinisering av kvinnan”.

Maskulinitetskrisen betraktades som en allvarlig social sjukdom i det sovjetiska samhället, och man diskuterade olika statliga åtgärder, t o m positiv särbehandling av män (Zdravomyslova och Temkina 2002).

4.3. Dags att bli man igen?

Den sovjetiske mannen var illa rustad för de dramatiska omvälvningarna under perestrojkan och 1990-talets reformer. Den ekonomiska krisen med massarbetslöshet och inflation krossade många mäns drömmar om framgång i den nya marknadsekonomin. Införandet av kapitalism skapade en social polarisering värre än någonsin i Ryssland, och männen hamnade i endera ytterligheten (Rotkirch 2000, s 108). Vilka som drabbats hårdast av arbetslösheten – män eller kvinnor – är en omtvistad fråga. Ashwin och Lytkina påpekar att mannens svaga position i familjen berövade honom en trygg hamn när han förlorade jobbet. Många kvinnor tilltalades av hemmafrulivet som en utväg ur sovjetidens dubbelarbete, medan männen som reducerats till ekonomiska försörjare inte hade familjen som tillflyktsort. Att inte längre kunna försörja in familj uppfattades som ett hårt slag mot manligheten, hemma kände de sig uteslutna och överflödiga och många lämnades av sina hustrur. Depression och alkoholism blev vanligt bland dessa marginaliserade män (Ashwin och Lytkina 2004). Inte heller kan man blunda för den demoralisering som måste följa av att den ideologi och det värdesystem man vuxit upp med plötsligt kastas på sophögen. Den vanliga uppfattningen var dessutom att Ryssland under 1990-talet styrdes av banditer, vilket inte direkt bidrog till moralisk upprustning. Den försvagade manligheten förknippades inte sällan med imperiets sönderfall och Rysslands förlorade supermaktsställning:

Manlig värdighet och sexualitet betraktas som odelbara från nationell stolthet och stormaktsstatus, och den ryske mannen framstår som en svag varelse, från alla håll omringad av fientliga krafter och som kämpar mot nationell och sexuell förödmjukelse (Kon 2002).

Men kommunismens fall tycks inte bara ha bidragit till att fördjupa den ryske mannens kris. Det nya systemet uppfattades av vissa istället som en chans att rehabilitera den ryske mannen och förverkliga den ”sanna” manligheten. Ett traditionellt, patriarkaliskt och aggressivt manlighetsideal har kommit att framstå som huvudkandidaten att efterträda ”den socialistiske hjältens” hegemoni (Zdravomyslova och Temkina 2002; Kon 2002). Detta rekonstrueras inte minst genom populärkultur och reklam. Attwood (1995) tolkar besattheten av maffia och vapen i rysk 90-talsfilm som ett försök till *remaskulinisering* av den ryske mannen. Att slåss är, menar hon, ”the ultimate act of masculinity” och därför får våldet symbolisera ett avståndstagande från den svage

sovjetiske mannen och ett återvändande till traditionellt manliga dygder. Också under de senaste tio åren har en mängd filmer producerats riktade till unga män, som glorifierar våld och manligt mod. Däribland finner vi några av de senare årens absolut största biosuccéer i Ryssland (*Brat I och II, Devjatogo rota* etc).

Kanske mer än något annat förkroppsligas detta mansideal av president Putin. Hans offentliga image är som den hårde, bestämde och rättvise patriarken, som än styr sina underlydande med järnhand och kan avskeda dem med en enkel vinkning, än iklädd uniform kommenderar armén och övervakar dess övningar. Andra politiker försöker, enligt Kon, också odla denna machobild av sig själva, med varierande framgång (2002). Patriotiska ungdomsorganisationer som *Nasji* – för att inte tala om de högerextrema rörelserna – hyllar också det neotraditionalistiska mansidealet.

Zdravomyslova och Temkina påpekar att det mest utmärkande draget i detta manlighetsideal är dess offensiva karaktär. Denne man vägrar vara ett passivt offer utan vill ta sitt liv i sina egna händer och bygga sig en maktposition. I den sexuella sfären är han en aggressiv erövrare som lägger ned sin kvinna som ett byte. Den passiva, fogliga kvinnan är en förutsättning för att denna manlighet ska realiseras (2002). Att undersökningar visat att ryska män i internationell jämförelse är mycket homosociala – dvs umgås framförallt med andra män och har svårare att se kvinnor som vänner och jämlikar – är föga förvånande (Kon 2002). Jag reagerade när jag i Moskva såg att det saluförs choklad enbart för män – *sjokolad dlja muzjtjin*. Även om denna marknadsföring är gjord med glimten i ögat säger dess blotta existens oss något om den ryske mannens status, och om behovet att dra gränser för är säkra den ”riktiga” maskulinitetens ställning.

4.4. Dagens ryske man och den homosexuelle

Jag hävdar att dagens ryske man befinner sig i en sårbar position. Enligt Connell upprätthålls den hegemoniska maskuliniteten i ett visst mönster av genusrelationer, och dess status kan ständigt sättas i fråga (1996, s 100). Kanske har det nygamla patriarkaliska mansidealet vi nyss talat om ännu inte lyckats säkra sin hegemoni. Denne man är i vilket fall under attack från flera håll. För många moderna ryska storstadskvinnor framstår det västinfluerade idealet om den självständiga *biznesuomen* – affärskvinnan – som mer eftersträvansvärt än den traditionella underordnade kvinnan. Ett annat hot är de alternativa mansideal som genom populärkulturen exporterats från USA, Västeuropas och Japans storstadskulturer. Den trendmedvetne mannen som klär sig feminint och extravagant, gestikulerar när han talar och på andra sätt utmanar machoismen, är en vanlig syn på Moskvans och St Petersburgs gator.

Den farligaste attacken mot den patriarkala och traditionella maskuliniteten kommer från bögen, mannen som ifrågasätter själva dikotomin manligt-kvinnligt då han åtrår andra män. Den aggressiva homofobi många ryska män hyser är, från denna synvinkel, ett uttryck för en hotad manlighet, en reaktion för att försvara den hegemoniska maskuliniteten. Den etablerar en hierarki mellan ”riktiga” och ”oriktiga”

män, och befäster de förras rätt att härska över de senare (Kon 2006). Att ”knacka bögar” blir på så vis en manlighetsritual.

Baer (2002, s 516) betraktar det ryska samhällets sexism som huvudorsaken till den utbredda homofobin. Stereotypa uppfattningar om manlighet och kvinnlighet möjliggör bilden av den homosexuelle mannen som passiv, som en kvinna i en mans kropp eller, i förlängningen, som ett förkroppsligande av den ryske mannens kris och avmaskuliniseringen av Ryssland. I en annan artikel citerar Baer högerextremisten Zjirinovskij, som hävdar att det inte existerade homosexualitet i den sovjetiska armén före kriget i Afghanistan, och därmed antytt ett direkt samband mellan Rysslands militära förnedring och homosexualitetens uppkomst (2005, s 198).

4.5. Samkönade relationer som en del av den hegemoniska maskuliniteten

Jag har försökt visa hur den homosexuelle mannen marginaliseras och uppfattas som ett hot mot manligheten, och föreslagit att det hårdare mansidealet i det postsovjetiska Ryssland kan innebära minskad tolerans mot alternativa maskuliniteter, i det här fallet fördjupad homofobi. Precis som jag avslutade förra kapitlet med en motbild, exempel som visade att rysk nationalism inte måste vara homofobisk, vill jag kortfattat visa att homosexualitet i Ryssland inte alltid och inte överallt uppfattas som något omanligt, utan t o m kan inkluderas i den hegemoniska maskuliniteten.

Mitt första exempel är hämtat från Healeys forskning om samkönade förbindelser under den sena tsartiden. I en uppsats (2002b) hävdar han att män som hade sex med män i 1800-talets Ryssland inte behövde betraktas som feminina. Vid sidan om *tetki* – ”tanter” – som var benämningen på äldre män som hade sex med yngre, och hade klart feminina konnotationer, talade man om *zjenonenavistniki* – kvinnohatare – män som ansågs ligga med andra män inte för att de själva var feminina, utan för att de avskydde kvinnor. Inte heller prostituerade sjömän och soldater ansågs omanliga pga sina förbindelser med män. Först med Stalins förbud 1934, menar Healey, skapades den homosexuella personen i det allmänna medvetandet, och män som hade sex med män blev själva antitesen till ”riktiga män”. 1800-talets syn på sex mellan män visar tydligt att inte alla maskuliniteter utesluter samkönade relationer.

Nästa exempel handlar om den kultur av sex mellan män som existerar i fängelser och armén i Ryssland. Från dessa enkönade machosamhällen kommer många rapporter om sexuella förbindelser, ofta i formen av övergrepp. Framförallt Gulag – i vars fångläger miljoner människor suttit – tycks ha intensifierat och renodlat denna ”subkultur”, som präglades av en strikt hierarki baserad på dikotomin ”aktiv” – ”passiv”. Unga nykomlingar hamnade längst ned i hierarkin, som de som penetrerades av de äldre männen. *Dedovsjtjina* – den övergreppskultur som existerar i dagens ryska armé – verkar präglas av samma mönster (Banting *et al* 1998, s 328). Intressant för oss är att medan den man som låter sig penetreras ofelbart uppfattas som feminin, ofta tilldelas ett flicknamn och refereras till som ”hon” (*ona*), lider den aktive partnerns manlighet inte nödvändigtvis motsvarande skada. Handlingen att penetrera en annan man tycks i dessa miljöer inte göra dig mindre manlig. Den passive partnern uppfattas helt enkelt som ett substitut för en kvinna i den sexuella svält som råder (se Healey 2001, s 230 ff).

Det finns alltså omständigheter under vilka sex mellan män inkluderats och inkluderas i den hegemoniska ryska maskuliniteten. Den avgrundsdjupa skiljelinjen som upprätthålls mellan ”aktiva” och ”passiva” pekar, menar jag, på oerhört starka könsstereotyper. Uppfattningen att män ska vara aktiva och kvinnor passiva tycks så fast rotad att t o m biologin får ge vika. Man kunde i ovanstående exempel inte förstå samkönat sex mellan män utan att tilldela den ena rollen som man och den andre som kvinna. En effekt av denna traditionella och rigida genusuppfattning är att det i vissa fall är möjligt för en man att ha sex med annan man utan att riskera att uppfattas som omanlig. Det manliga beteendet – att penetrera – är viktigare än föremålet för attraktionen.

4.6. Avslutande kommentarer

Att förstå ett samhälles inställning till homosexualitet är inte möjligt om man inte skärskådar genusrelationerna i allmänhet och maskuliniteten i synnerhet. Enligt Connell är den mellan heterosexuella män och bögar den mest symboltyngda och laddade relationen i västvärlden, och jag tror att det samma kan sägas om Ryssland. Den homosexuelle mannen representerar en marginaliserad maskulinitet, bespottad och fruktad, men på samma gång central för att definiera den sanna ryska manligheten.

Den transformation som präglade det ryska samhället de senaste decennierna har också inneburit en transformerad maskulinitet. Det finns anledning att tro att ett hårdare, mer patriarkaliskt och aggressivt mansideal vunnit mark – med bakgrund i den sovjetiska ”maskulinitetskrisen” – och att detta kan innebära en mindre tolerant inställning till homosexuella män. Homofobi blir ett sätt att skydda den utsatta manligheten. Okvädingsord eller våld mot bögar handlar om något mer än en motvilja mot enskilda individer. De tjänar till att dra och säkra gränser mellan normalt och onormalt, mellan hegemonisk och marginaliserad maskulinitet, och om att trygga sin position på rätt sida om linjen.

Motexemplena visar att relationen mellan maskulinitet och homosexualitet är komplex och svårförståelig. Män strävar efter att skydda den hegemoniska maskuliniteten genom att förtrycka bögar, i Ryssland liksom i väst. Samtidigt ger Ryssland prov på fall där relationer mellan män inte diskvalificerar från ”riktig” manlighet, utan t o m kan vara en integrerad del i vad det innebär att vara man.

5. Slutsatser

Den Okände soldatens grav i Moskva är ett monument till den ryska nationen och till manligheten. Att Prideaktivisterna i maj 2006 gjorde just denna plats till målet för sin manifestation hade stor symbolladdning, vilket inte minst den oerhörda reaktionen visar.

En grundtanke i denna uppsats är att synen på homosexualitet i dagens Ryssland inte kan isoleras från den nationella självuppfattningen och från den ryske mannens status. Den homosexuelle får ofta symbolisera just hotet mot den nationella gemenskapen och mot maskuliniteten, men bidrar på samma gång till upprätthållandet av dessa kollektiv. Mosses och Yuval-Davis teorier har hjälpt oss att förstå hur den homosexuelle moraliskt utesluts ur nationen och uppfattas som en främling, även om han eller hon aldrig satt sin fot i något annat land. Vi har sett exempel på hur homosexuella i Ryssland framställs som förförda av väst, som moraliska främlingar, som demografiska hot samt som faror för den nationella säkerheten. Jag hävdar att den ryska nationella självbilden under postsovjetisk tid utvecklats på ett sätt som riskerar att leda till en mer negativ attityd mot homosexuella.

Det fjärde kapitlet handlade om postsovjetisk manlighet och dess förhållande till den homosexuelle. Med hjälp av Connells teorier om hegemonisk maskulinitet kom jag till slutsatsen att den ryska manligheten idag befinner sig i en sårbar position. Denna måste ses mot bakgrund av den maskulinitetskris som blev följden av det sovjetiska systemet. Idag ser vi tendenser till ett mer traditionellt, patriarkaliskt och t o m aggressivt manlighetsideal, för att kompensera och göra upp med den ”svage” sovjetiske mannen. Detta riskerar att innebära en minskad tolerans för alternativa maskuliniteter som hotar det nya idealets hegemoni. Homofobin har en aktiv roll att spela när ryssen åter ska ”bli man”.

Jag föreslår alltså att två postsovjetiska trender – en stärkt nationell självbild och ett hårdare mansideal – kan förstärka homofientliga attityder. Bör då dessa ses som isolerade företeelser, trender oberoende av varandra, eller finns en gemensam nämnare? Att närmare undersöka bakgrunden till dessa tendenser kräver en egen uppsats, men jag vill ändå säga några ord om vad jag anser förenar dem. Den ökande nationalism och det mer patriarkala manlighetsideal som dagens Ryssland ger prov på är båda symptom på samma sjukdom, nämligen en postsovjetisk *identitetskris*. Omvälvningarna i samband med Sovjetunionens fall och det kaotiska 1990-tal som följde medförde moralisk förvirring och uppluckring av fasta identiteter, oavsett om vi talar om nationalitet eller genus. Vad vi ser idag avspeglar ett sökande efter fasta punkter i en tid då allt tycks flytande. Nationalism och machoism är, menar jag, två svar på denna längtan. De förser dig med moraliska kartor som berättar vad som är rätt och fel, de berättar vem du är och vilken som är din naturliga plats i världen. Typiskt för identitetskonstruktion är ett element av inkludering/exkludering – att människor uppdelas i *etablerade* och *outsiders* (Mach 1993, s 6). Min studie har visat att jakten på fasta identiteter i dagens Ryssland ofta innebär att de homosexuella – när man talar om dem - placeras på fel sida om denna gräns, och utesluts ur den nationella gemenskapen respektive den accepterade manligheten.

Emellertid har jag också presenterat motbilder, exempel från Ryssland som visar hur nationalism (t o m fascism) ibland går hand i hand med homosexualitet, och hur sex mellan män i vissa fall inkluderas i den hegemoniska maskuliniteten. Dessa exempel har syftet att understryka hur mångfacetterad relationen mellan homosexualitet, nationell identitet och manlighet är i Ryssland. Jag är övertygad om att just denna komplexitet kan fördjupa forskningen – och inte minst teoribildningen – i detta ämne. I Ryssland har homosexuella ibland hamnat på rätt sida om gränsen mellan etablerade och outsiders och inkluderats i den nationella respektive manliga gemenskapen. Detta verkar dock ske till priset av att de bidrar till att någon annan exkluderas. Det kan handla om judar och tjetjener (fallet Mogutin) eller kvinnor (fallet *zjenonenavistniki*, d v s kvinnohatare). I dessa fall har homosexuella ”kommit in i värmen” och blivit en del av de etablerade inte genom att marginaliseringen upphör utan genom att gränsen flyttas. Frågan är vad en sådan tolerans är värd.

I det inledande kapitlet talade jag något om forskningsläget i mitt ämne. Jag upprepar att det finns mycket att studera för den som intresserar sig för homosexualitet i Ryssland. Exempelvis är kunskapen om homosexuellas villkor och attityderna till dem mellan Stalintiden och perestrojkan för liten. En annan intressant studie skulle ha ett bredare fokus och undersöka utvecklingen i de postkommunistiska länderna. Vilka likheter och skillnader finns i homosexuellas situation och samhällets syn på homosexualitet? Innebär den socialistiska erfarenheten och den postkommunistiska verkligheten att de homosexuella i dessa länder i någon mån står inför samma hot och möjligheter? Själv skulle jag ytterligare vilja fördjupa mig i trojkan homosexualitet, nationell identitet och maskulinitet. Hur ser uteslutningens och inkluderingens mekanismer ut? Vem har makten att avgöra vem som hamnar inom en gemenskap och vem som marginaliseras? Hur skapas och upprätthålls en occidentalistisk homofobi, d v s uppfattningen att homosexualitet är en västerländsk ”sjukdom” främmande för Ryssland? Innebär en sådan diskurs att ryska homosexuella riskerar att drabbas som en sorts ”gisslan” om relationerna mellan Ryssland och västvärlden försämras?

Källförteckning

Litteratur

- Akunin, Boris (2005). *Koronatsija, ili poslednij iz Romanov*. Moskva: Sacharov.
- Ashwin, Sarah – Lytkina, Tatyana (2004). "Men in Crisis in Russia. The Role of Domestic Marginalization" i *Gender and Society*, volym 18, nr 2.
- Attwood, Lynne (1995). "Men, Machine Guns and the Mafia. Post-Soviet Cinema as a Discourse on Gender" i *Women's Studies International Forum*, volym 18, nr 5/6.
- Bachtin, Michail (1991). "Svar på en fråga från Novyj Mir" i *Det dialogiska ordet*. Gråbo: Anthropos.
- Baer, Brian James (2002). "Russian Gays/Western Gaze: Mapping (Homo)Sexual Desire in Post-Soviet Russia" i *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies*, volym 8, nr 4.
- Baer, Brian James (2005). "The New Visibility: Representing Sexual Minorities in the Popular Culture of Post-Soviet Russia" i Stulhofer, Aleksandar – Sandfort, Theo (red). *Sexuality and Gender in Postcommunist Eastern Europe and Russia*. New York: The Hayworth Press.
- Banting, Mark *et al* (1998). "Sexuality" i Kelly, C – Shepard, D (red). *Russian Culture Studies. An Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Connell, R W (1996). *Maskuliniteter*. Göteborg: Daidalos.
- Essig, Laurie (1999). *Queer in Russia. A Story of Sex, Self, and the Other*. Durham och London: Duke University Press.
- Foucault, Michel (2002). *Sexualitetens historia. Band 1. Viljan att veta*. Göteborg: Daidalos.
- Gal, Susan – Kligman, Gail (2000). *The Politics of Gender after Socialism. A Comparative-Historical Essay*. Princeton: Princeton University Press.
- Healey, Dan (2001). *Homosexual Desire in Revolutionary Russia. The Regulation of Sexual and Gender Dissent*. Chicago och London: The University of Chicago Press.
- Healey, Dan (2002a). "Homosexual Existence and Existing Socialism: New Light on the Repression of Male Homosexuality in Stalin's Russia" i *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies*, volym 8, nr 3.
- Healey, Dan (2002b). "The Disappearance of the Russian Queen – how the Soviet Closet was born" i Clements, Barbara Evans - Friedman, Rebecca och Healey, Dan (red). *Russian Masculinities in History and Culture*. New York: Palgrave.
- Holme, Idar Magne – Solvang, Bernt Krohn (1991). *Forskningsmetodik. Om kvalitativa och kvantitativa metoder*. Lund: Studentlitteratur.
- Kon, Igor S (1998). *Moonlight Love*. Hämtad 2006-08-02 på www.gay.ru/english/history/kon/
- Kon, Igor S (2002). *Menjajusjtjies'a muzjtjiny v izmenjajusjtjems'a mire. Rossijskij muzjtjina i jego problemy*. Hämtad 2006-08-02 på www.gay.ru/science/kon/masculine/kon-mj05.html

- Kon, Igor S (2005a). *Liki i maski odnopoloj ljubvi. Lunnyj svet na zare*. Moskva: Astrel'.
- Kon, Igor S (2005b). "Sexual Culture and Politics in Contemporary Russia" i Stulhofer, Aleksandar – Sandfort, Theo (red). *Sexuality and Gender in Postcommunist Eastern Europe and Russia*. New York: The Hayworth Press.
- Kon, Igor S (2005c). *Seksual'naja kul'tura v Rossii. Klubnitjka na berezke*. Moskva: Ajris-Press.
- Kon, Igor S (2006). *Gomofobija kak forma ksenofobii*. Hämtad 2006-03-17 på www.sexology.narod/info167.com
- Lundquist, Lennart (1993). *Det vetenskapliga studiet av politik*. Lund: Studentlitteratur.
- Mach, Zdzislaw (1993). *Symbols, Conflict and Identity*. Albany: State University of New York Press.
- Mosse, G L (1997). *Nationalism and Sexuality. Respectability and Abnormal Sexuality in Modern Europe*. New York: Howard Fertig.
- Nodia, Ghia (2001). "The Impact of Nationalism" i *Journal of Democracy*, volym 12, nr 4.
- Rosenberg, Tiina (2002). *Queerfeministisk agenda*. Stockholm: Atlas.
- Rotkirch, Anna (2000). "En annan modernitet – en annan manlighet? Könet och den ryska erfarenheten" i *Nya Argus*, volym 93, nr 5.
- Said, Edward W (1993). *Orientalism*. Stockholm: Ordfront förlag.
- Steorn, Patrik (2005). "Nazismens konst och manlig homoerotik – en bildernas allians" i Sterky, Manu Seppänen (red). *Kärlekens pris. En antologi om homofobi och heteronormativitet*. Stockholm: Atlas.
- Yuval-Davis, Nira (1997). *Gender and Nation*. London: Sage Publications.
- Zravomyslova, Jelena – Temkina, Anna (2002). *Krizis maskulinnost'i v poznesovjetskom diskurse*. Hämtad 2005-12-15 på www.genderstudies.info/sbornik/muzhest/22.htm

Filmer

Eisenstein, Sergej (1938). *Aleksandr Nevskij*.

Egna intervjuer

- Aleksejev, Nikolaj, initiativtagare och organisatör Moskva Pride 2006. Moskva: 2006-04-19.
- Beloglazov, Andrej – Filippau, Dimitrij, PSI. Moskva: 2006-04-20.
- Kon, Igor, professor. Moskva: 2006-05-07.

Tidningsartiklar och liknande

- Aleksij II (2006). *Pis'mo patriarcha Moskovskogo i vseja Rusi Aleksija II meru Moskvu J. Luzjkovu po povodu idei provedenija v stolitse gej-parada*. Hämtat 2006-05-17 på www.interfax-religion.ru/?act=documents&div=364
- ANN (2006-04-17). "Deputy Mosgordumy obnaruzjili v sjkolach razvratnikov" Hämtat på www.annnews.ru
- Argumenty i Fakty* (april 2006, nr 14). "Mitropolit Kirill: Grech stanovits'a modnym, i eto opasno"
- Argumenty i Fakty* (april 2006, nr 16). "Vozmoznaja li demokratija po-nasjemu?"
- Kalinin, Roman (intervju 1998). "Ja byl pervym otkrytym gomoseksualom". Hämtad 2006-08-03 på gay.ru/people/view/kalinin.html
- Platonov, V M (april 2006). *Obrasjtjenije. O neobchodimosti prinjatija gosudarstvennoj programmy profilaktiki VITj-infektsii v Rossijskoj Federatsii*. Moskvas stadsduma.
- Putin, Vladimir (maj 2006). *Poslanije Federal'nomu Sobraniju Rossijskoj Federatsii*. Hämtat 2006-05-17 på president.kremlin.ru
- Roubleva, Camilla (2004-05-13). "Gay Russia today. Coming out of the woods". Hämtat 2006-03-07 på www.thegully.com/essays/russia/040513_gay_lesbian_russia.html
- Trud* (2006-03-28). "Mitropolit Kirill: U tjeloveka jest' ne tol'ko prava, no i dusja". Hämtat på info.trud.ru/trud.php?id=200603280530501
- TV Tsentr* (2006-04-17). "Mosgorduma obsuzjdajet metody bor'by so spidom". Hämtat på www.tvc.ru